

e-ISSN: 2619-9114

Haziran / June 2025, Cilt / Volume 9, Sayı / Issue 1

Azerbaycan'da Valilik Yapmış Bir Sahâbî: Huzeyfe b. Yemân ve Rivâyet Ettiği Bazı Hadislerin Değerlendirilmesi

A Companion Who Served as a Governor in Azerbaijan: Hudhayfah b. Al-Yaman and Analysis of Some Hadiths He Narrated

Ali KARAKAŞ

Doç. Dr., Dicle Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü Hadis Anabilim Dalı, Diyarbakır/Türkiye
Assoc. Prof. Dr., Dicle University, Faculty of Theology, Department of Basic Islamic Sciences, Division of Hadith, Diyarbakır, Turkey
ali.karakas@dicle.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0002-7869-823X>

Article Information / Makale Bilgisi

Citation / Atıf: Karakaş, Ali. "Azerbaycan'da Valilik Yapmış Bir Sahâbî: Huzeyfe b. Yemân ve Rivâyet Ettiği Bazı Hadislerin Değerlendirilmesi". *Batman Akademi Dergisi* 9/1 (Haziran 2025), 152-176.

Doi: <https://doi.org/10.58657/batmanakademi.1656731>

Article Types / Makale Türü: Research Article / Araştırma Makalesi

Received / Geliş Tarihi: 12 Mart 2025

Accepted / Kabul Tarihi: 28 Haziran 2025

Published / Yayın Tarihi: 30 Haziran 2025

Pages / Sayfa: 152-176

Plagiarism / İntihal:

This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. / Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Öz: Yüce Allah, insanlık tarihi boyunca pek çok peygamber göndermiş ve onlar vasıtası ile çeşitli kutsal metinler indirmiştir. Âlemlere rahmet olarak gönderilen son peygamber Hz. Peygamber (sav.) ve son kutsal metin de Kur'ân-ı Kerimdir. Cahiliye dönemi uygulamalarının yaygın olduğu Arap yarımadasında peygamber olarak gönderilen Hz. Peygamber (sav.), nazil olan vahyi önce hayatında uygulamış ve akabinde de çevresindekilere tebliğ etmiştir. İslâm, önce Arabistan'a ve ardından da dünyanın diğer bölgelerine yayılmıştır. Sahâbe, hayatını İslâmî davete adanmış ve pek çok yerin fethedilmesine vesile olmuştur. Bu konuda büyük başarılar elde eden sahâbilerden biri de Huzeyfe b. Yemân'dır. O, Azerbaycan'ı fethetmiş ve akabinde de oraya vali olarak tayin edilmiştir. Hz. Peygamber'in (sav.) sırdaşı olarak bilinen Huzeyfe, çok sayıda hadis nakletmiştir. Başta Hz. Ömer ve Hz. Ali olmak üzere pek çok sahâbi ve tâbiî de ondan hadis rivâyet etmiştir. Çeşitli hadis kaynaklarında nakledilmiş 225 hadisi bulunmaktadır. Rivâyet ettiği hadislerden on iki tanesi Buhârî ve Müslim'in "*el-Câmiu's-Sahîh*" adlı hadis kitaplarında, sekiz tanesi sadece Buhârî'de ve on yedi tanesi de sadece Müslim'de yer almaktadır. Huzeyfe ile ilgili çeşitli akademik çalışmalar yapılmıştır. Nitekim bu çalışmamızdaki temel amaç, bir sahâbi olarak Huzeyfe b. Yemân'ın zühdünü, takvâsını, Hz. Peygamber'e (sav.) olan düşkünlüğünü, İlmî birikimini, rivâyet ettiği hadislerin kısmen de olsa içeriğini ve İslâm'a yaptığı hizmetleri tahlil etmektir.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Sahâbe. Rivâyet, Huzeyfe b. Yemân, Azerbaycan.

Abstract: Almighty Allah, through out the history of humanity, has sent many prophets and revealed various holy scriptures through them. The last prophet sent as a mercy to the worlds is Prophet Muhammad (pbuh), and the last holy scripture is the Qur'an. Prophet Muhammad (pbuh), who was sent as a prophet in the Arabian Peninsula where all kinds of ignorant customs were wide spread, first applied the revealed divine guidance to his own life and then conveyed it to those around him. Islam first spread out in Arabia and then to ther regions of the world. The companions of the Prophet dedicated their lives to the Islamic call and were effective in the conquest of many lands. One of the companions who achieved great successes in this regard was Hudhayfah b. al-Yaman. He conquered Azerbaijan and was subsequently appointed as its governor. Hudhayfah, who is known as the confidant of Prophet Muhammad (pbuh), narrated many hadiths. Many companions, including Prophet Muhammad's (pbuh) close companions like Umar b. al-Khattab and Ali b. Abu Talib, as well as the generation after the companions, narrated hadiths from him. There are 225 hadiths transmitted in various hadith sources. Twelve of the hadiths he narrated are found in the hadith collections "*Al-Jami' al-Sahih*" by Bukhari and Muslim, eight are found only in Bukhari, and seventeen are found only in Muslim. Various academic studies have been conducted about Hudhayfah. As a matter of fact, the main purpose of this study is to analyze Hudayfah b. al-Yamân's asceticism, piety, devotion to the Prophet Muhammad, his scientific knowledge, the partial content of the hadiths she narrated, and her services to Islam as a companion.

Keywords: Hadith, Companion, Narrative, Hudhayfah b. al-Yaman, Azerbaijan.

Giriş

Gönderilen tüm ilahi dinlerin ortak noktası tevhîd inancıdır. Bu da Yüce Allah'ın mutlak hükümlerini kabul etmek ve sosyal hayatta uygulamaktır.¹ Son peygamber Hz. Muhammed (sav.)² ve son ilahî kitap da tebliğ etmiş olduğu Kur'an-ı Kerim'dir.³ O, her türlü zulüm ve ahlaksızlığın yaygın olduğu Arabistan Yarımadasında İslâm'ı tebliğ etmeye başlamış ve bu dinin yayılması için büyük mücadeleler vermiştir. Hz. Peygamber (sav.), dine davet mektupları yazdırmış, Mekke'yi, fethetmiş ve İslâm'ı devlet haline getirmiştir. Medine'de örnek bir toplum inşâ etmiş ve yaşadığı döneme “*asrı saâdet*” devri denmiştir.

Hız. Peygamber'in (sav.) vefatından sonra ise Hulefâi Râşidin dönemi başlamış ve özellikle de Hz. Ömer'in (ö. 23/644) hilafeti döneminde davet, tebliğ ve fetih hareketleri, daha büyük bir hız kazanmıştır. İslâm dini kısa süre zarfında, Arap Yarımadasının sınırlarını aşarak bir taraftan İran, Irak, Azerbaycan, diğer taraftan ise Suriye, Mısır ve Afrika kıtasının derinliklerine doğru yayılmıştır.⁴ İşte sahâbe nesli, İslâm'ın bu denli hızlı yayılmasında büyük görevler üstlenmiş ve önemli roller oynamıştır. İslâm tarihi açısından büyük bir önem ve fazileti haiz olan sahâbe, şirk bataklığından sıyrılarak, İslâm'ı içselleştirmiş, Hz. Peygamber'i (sav.) örnek almış⁵ ve onun ahlakıyla ahlaklanmıştır. İlk İslâm nesli olan sahâbe, Kur'an-ı Kerim ve hadislerin tespitinde önemli görevler üstlenmişlerdir. Onlar, Kur'an-ı Kerim'i okuyup ezberleyen ve yazıya geçirerek kaydeden ilk nesildir. Bununla beraber onlar, hadis rivâyetinde senedi oluşturan ilk râvi halkasıdır.⁶ Faziletlerini dile getiren çeşitli ayetler olduğu gibi⁷ pek çok hadis kaynağında da, “*Kitâbu Fadâili's-Sahâbe*”,⁸ “*Kitâbu Fadâili Ashâbi'n-Nebi*”⁹ veya “*Kitâbu's-Sünne*”¹⁰ başlıklı bölümlerde, sahâbenin faziletine dair hadislerle yer verilmiştir.

Genç yaşta Müslüman olan, Hz. Peygamber'in (sav.) ilminden, feyzinden ve bereketinden azamî derecede istifade eden sahâbîlerden biri de Ebû Abdillâh Huzeyfe b. Huseyl b. Cabir el-Absî el-Yemânî'dir (ö. 36/656). Hz. Peygamber'in (sav.) sırdaşı olan Huzeyfe b. Yemân, Bedir savaşı dışında diğer tüm savaşlara katılmış, Hz. Peygamber'in (sav.) yanından hiç ayrılmamış ve verdiği tüm görevleri layıkıyla yerine getirmiş seçkin bir sahâbîdir. Zühde, takvaya, cihada ve ibadete çok önem vermiştir. Hz. Ömer'in hilafeti döneminde, Azerbaycan'ı

¹ Salih Akdemir, *Cumhuriyet Dönemi Kur'an Tercümelere*, (Ankara: Akaid Yayıncılık, 1989), 31 vd.

² el-Ahzâb 33/40.

³ Alu İmrân 3/3, 4.

⁴ K. V. Zettersteen, “Ömer”, *İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1964), 9/462 vd; Mustafa Fayda, “Ömer”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007), 34/45 vd; Hakkı Dursun Yıldız, “Arabistan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991), 3/255.

⁵ el-Ahzâb, 33/21.

⁶ Mehmet Efendioğlu, “sahâbe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2008), 35/491 vd; Ali Karakaş, “Sahabe Döneminde Hadis Tenkidi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12/66(2019), 1329.

⁷ el-Bakara 2/143; et-Tevbe 9/100; el-Fetih 48/, 18, 29.

⁸ Bkz. Müslim, “Fedâilu's-Sahâbe.”

⁹ Bkz. Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail b. İbrahim b. el-Muğîre el-Buhârî. *el-Câmiu's-Sahîh*, (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, tsz.), “FedâiluAshâbi'n-Nebi.”

¹⁰ Süleyman b. Eşas es-Sicistânî el-Ezdî. *Sünen*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamid, (İstanbul: Mektebetü'l-İslâmiyye. tsz.), “Sünne”, 10 (No. 4657), 11 (4658).

fethetmiş ve oraya atanan ilk sahâbî vali olmuştur.¹¹ Ayrıca Kur'an-ı Kerim'in Kureyş lehçesine göre çoğaltılarak dağıtılmasında önemli bir rol oynamıştır.¹² Huzeyfe b. Yemân'ın rivâyet ettiği hadisler, çeşitli hadis kaynaklarında yer almıştır. Hem Hz. Peygamber'in (sav.) sırdaşı olması, hem çok hadis rivâyet etmesi hem de fetih hareketlerinde önemli görevler üstlenmesi onu çok önemli bir sahâbî haline getirmiştir. Bilindiği gibi hem sahâbe hem de Huzeyfe b. Yemân'la ilgili Ülkemizde ve İslâm dünyasında çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bu makaleyi hazırlarken ulaşabildiğimiz kadarıyla pek çok klasik ve çağdaş kaynaktan yararlanmaya çalıştık. Kısmen de olsa var olduğuna inandığımız bir boşluğu doldurmayı amaçladık. Çeşitli hadis kaynaklarında yer alan bazı hadislerini tahlil etmeye ve hayatıyla ilgili rol model olabilecek hususları göz önüne sermeye gayret ettik. Dolayısıyla bu çalışmamızda, öncelikle valilik yaptığı yer olan Azerbaycan kısaca tanıtılacak, daha sonra Huzeyfe'nin hayatı, ilmi kişiliği ve rivayet ettiği hadisler üzerinde durulacaktır.

1. Azerbaycan

Azerbaycan, Grekçe'de Atropatene, Ermenice'de Atrapatakan, Farsça'da Aturpatakan, Süryanice'de Azarbaygan ve Arapçada da Azerbaycan olarak kullanılmıştır. Pehlevi'de ateş anlamındaki "Azer" ve muhafız anlamındaki "Baykan" kelimelerinin birleşmesinden meydana gelmiştir. Bu kelime, "ateş evi" ve "ateş muhafızı" anlamına gelmektedir.¹³ Etnografya açısından düşünüldüğünde Azerbaycan isminin Azerî lehçesi ile konuşan Türklerin ülkesi anlamına geldiğini söylemek mümkündür.¹⁴

Azerbaycan, coğrafi olarak Asya'nın batısında İran ile bugünkü Azerbaycan arasında bölünmüş bir bölgedir. Bu ülkede yaşayan Müslümanların çoğunluğu Azerî ve Şii'dir. Ayrıca Caferî Mezhebine mensupturlar. Kafkasya Şiilerinin dini merkezi Bakü'dedir. Başlarında Caferî bir Şeyhül-İslâm ve bir de Hanefi yardımcısı bulunmaktadır.¹⁵ Azerbaycan'da Paleolitik döneme ait ilk insan izlerine, çeşitli mağaralarda ve açık iskân yerlerinde rastlanmıştır.¹⁶ Tarih boyunca Azerbaycan'da pek çok devlet kurulmuş ve burası konumu itibarıyla sürekli el değiştirmiştir. Sasaniler, Milattan sonra 227 yılında Azerbaycan'ı tamamen ele geçirerek, baş şehri Erdebil olan bir eyalet haline getirmişlerdir.¹⁷ Hz. Ömer (ö. 23/644), Azerbaycan'ın fethini gerçekleştirmek için Huzeyfe b. Yemân ve Eş'âs b. Kays gibi sahâbiler görevlendirmiştir.¹⁸

¹¹ Selman Başaran, "Huzeyfe b. Yemân," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998), 13/434.

¹² Buhârî, "İsti'zân", 38 (No.6278); "Fedâilu'l-Kur'an", 3 (No. 4986); İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010), 72.

¹³ Ebû Abdillâh Şihâbüddin Yakut b. Abdillâh er-Rûmî el-Bağdâdî el- Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldan*, thk. Salahuddin el-Hevârî, (Beyrut: el-Mektebetu'l-Asriyye, 2014), I/162; A. Zeki Velidi Togan, "Azerbaycan", *İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1979), 2/93; Ziya Musa Buniyatov, "Azerbaycan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları 1991), 4/318.

¹⁴ Togan, "Azerbaycan", 2/91.

¹⁵ Buniyatov, "Azerbaycan", 4/317 vd.

¹⁶ Buniyatov, "Azerbaycan", 4/318.

¹⁷ Ebû'l-Hasen Ahmed b. Yahya el- Belâzûrî, *Fütûhu'l-Büldân*, trc. Mustafa Fayda, (İstanbul: Siyer Yayınları, 2013), 372; Togan, "Azerbaycan", 2/95.

¹⁸ Ebû Mansûr Abdulmelik b. Muhammed b. İsmail es-Seâlibî, *Gureru Ahbârî'l-Mulûki Fars ve Siyerihim*, nşr. H. Zotenberg, (Paris: 1900), 739 vd; Selimli, *Hicri I-IX Asırlarda Azerbaycanlı Muhaddisler*, 20.

Huzeyfe b. Yemân, Hz. Ömer tarafından önce Medâîn'e¹⁹ daha sonra Azerbaycan'a vali olarak atanmıştır. Onun Azerbaycan'a vali olarak atandığına dair rivâyet şöyledir:

“Hz. Ömer, el-Muğîre b. Şu'be es-Sekafe'yi Kûfe'ye vâli olarak atamış. Muğîre Kufeye geldiğinde, yanında Huzeyfe b. el-Yemân'ın Azerbaycan valisi olduğunu bildiren bir mektup vardı. O, bu mektubu Nihâvend veya oraya yakın bir yerde bulunan Huzeyfe b. Yemân'a göndermiştir. Mektubu alan Huzeyfe b. Yemân, ordusu ile beraber Azerbaycan'ın başkenti Erdebil'e doğru yola çıkmıştır.”²⁰ Huzeyfe b. Yemân komutasındaki İslâm ordusu, hicrî 22, mîlâdî 642 yılında Azerbaycan'ın başkenti Erdebil'e gelerek şehri kuşatmıştır. O dönemde Erdebil'de Sasanilerin temsilcisi konumunda olan Merzüban²¹ bulunmaktaydı. Merzüban, Huzeyfe b. Yemân'ın şehri teslim etmesi teklifini reddetmiş ve böylece aralarında günlerce süren şiddetli çatışmalar yaşanmıştır. Ancak daha sonra şehrin yönetici olan Merzüban, Huzeyfe b. Yemân'ın barış teklifini kabul etmek zorunda kalmıştır. Aralarında yapılan antlaşmaya göre Merzüban, bütün Azerbaycan halkı adına sekiz miskal ağırlığında 800 bin dirhem vergi ödemeyi kabul etmiştir. Buna karşılık Azerbaycan halkından hiç kimsenin öldürülmemesi, esir alınmaması, ateşgede²² mabetlerinin yıkılmaması, Belâsecan, Sebelan ve Meyân-ı Rûzân Kürtlerine dokunulmaması, bilhassa eş-Şîz halkının bayramlarında oynamalarına mâni olunmaması şartları Huzeyfe b. Yemân tarafından kabul edilmiştir. Böylece Huzeyfe b. Yemân, bu şehri fethetmiş, vali olarak görev yaptığı süre zarfında şehri yeniden imar etmiş ve bölgenin ilk İslâm yönetim merkezi haline getirmiştir.²³ Yine Huzeyfe b. Yemân, Medâîn'de vali olarak görev yaptığı süre zarfında Dînever, Hemedan ve Rey şehirlerini fethetmiştir.²⁴

2. Huzeyfe b. Yemân

Tam adı, Ebû Abdillâh Huzeyfe b. Huseyl b. Cabir el-Absî el-Yemânî'dir (ö. 36/656). Evs ve Hazreç kabileleri aslen Yemen'den geldikleri ve bu nedenden dolayı da onlara “Yemânî” dendiği nakledilmiştir. Huzeyfe b. Yemân'ın kabilesi olan Absoğulları, Hayber ile Teyme arasındaki bir bölgede yaşamışlardır. Babası Huseyl b. Cabir el-Absî el-Yemânî, bir kan davası nedeniyle Mekke'yi terk ederek Medine'ye yerleşmiştir. Orada Evs kabilesinin Abdî'l-Eşhel kolunun himayesine girmiş, onlara mensup Rebâb bint Ka'b b. Adiy b. Ka'b b. Abdî'l-Eşhel ile evlenmiş ve bu evlilikten Huzeyfe b. Yemân dünyaya gelmiştir. Huzeyfe b. Yemân'ın annesi Rebâb bint Ka'b, Müslüman olup Hz. Peygamber'e (sav.) biat eden Ensar kadınlarından

¹⁹ Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askelânî, *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2010), 2/39; a. mlf. *Tehzîbu't-Tehzîb*, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1994), 2/203.

²⁰ Belâzûrî, *Fütûhu'l-Büldân*, 372; Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldan*, 1/163.

²¹ İran'da Sâsaniler döneminde valilere, İslâmî dönemde ise yüksek dereceli mahallî memurlara verilen bir unvandır. Tahsin Yazıcı, “Merzüban”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2004), 29/255 vd.

²² Zerdüştlük dininde kutsal ateşin yandığı tapınak veya alana verilen isimdir. (<https://tr.wikipedia.org/wiki/Ate%C5%9Fgede>, Erişim tarihi: 30 Mayıs 2025).

²³ Belâzûrî, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 372; Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldan*, I, 163; Goşgar Selimli, *Hicri I-IX Asırlarda Azerbaycanlı Muhaddisler*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2005), 20 vd.

²⁴ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, 2/203; en-Nevevî, *Tehzîbu'l-Esmâ ve'l-Luğât*, 1/384; Ebü'l-Hasen İzzuddin Ali b. Muhammed b. Abdilkerîm b. Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*, thk. Ali Muhammed Muavvaz ve Adil Ahmed Abdülmevcud, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2016), 1/391; Başaran, “Huzeyfe b. Yemân”, 18/434.

biridir. Bir rivâyete göre Huzeyfe b. Yemân'ın Said, Safvân ve Müdlec isimli üç erkek bir de Leyla isimli bir kız kardeşi vardır²⁵.

Huzeyfe b. Yemân ve babası, Bedir Gazvesinden önce Müslüman olmuşlardır. Bu gazvede Hz. Peygamber'in (sav.) hazırladığı orduya katılmak üzere yola çıkan Huzeyfe b. Yemân ve babası, Mekkeli müşriklerle karşılaşmış ve alı konulmuşlardır. Şavaşa katılmayacaklarına dair yemin edince, serbest bırakılmışlar ve Hz. Peygamber'in (sav.) yanına gelerek durumu olduğu gibi haber vermişlerdir. O (sav.) de savaşa katılmamalarını emretmiştir. Huzeyfe b. Yemân, Bedir Gazvesi dışındaki tüm savaşlara iştirak etmiştir. Babası Huseyl, Uhud savaşında Müslümanlar tarafından yanlışlıkla şehit edilmiş ve Hz. Peygamber (sav.) Huzeyfe'ye babasının diyetini vermek istemiştir. Ancak Huzeyfe b. Yemân bunu kabul etmeyerek fakirlere sadaka olarak dağıtılmasını istemiştir.²⁶

Hz. Peygamber (sav.) Mekke'den Medine'ye hicret ettikten sonra Muhacirlerle Ensar arasında güçlü manevî kardeşlik bağı oluşturan bir adım atmıştır. Bu esnada Huzeyfe b. Yemân, "Ey Allah'ın Resûlu!, Ben Muhâcirlerden miyim yoksa Ensârdan mı?" diye sorunca Hz. Peygamber (sav.) ona, "İster Muhâcirle'den ol, ister Ensârdan" demiştir. Bunun üzerine o da "Ben Ensârdanım" diyerek Ensâr tarafını tercih etmiştir.²⁷ Bunun üzerine Hz. Peygamber (sav.) onu Ammâr b. Yasir'le kardeş ilan etmiştir.²⁸

Huzeyfe b. Yemân, fizikî açıdan ince, zayıf, parlak ve güzel bir görünüşe sahipti. Gözleri çok keskindi ve karanlıkta bile düşmanına nişan alabiliyordu.²⁹ Hz. Peygamber (sav.) Hendek Gazvesinde Huzeyfe b. Yemân'ı müşrikler hakkında bilgi toplamak üzere görevlendirmiştir. Hz. Peygamber'in (sav.) duasını alan Huzeyfe b. Yemân, müşriklerin arasına sızmış, şiddetli bir fırtınanın müşrik ordusunu dağıttığını ve onların da bu nedenden dolayı Medine'yi terk etmeye başladıklarını haber vermiştir.³⁰ Yine Hz. Peygamber (sav.) Huzeyfe b. Yemân'ı zekât kâtibi olarak seçmiş ve bazı zekât esaslarını ihtiva eden bir mektupla beraber Deba'da oturan Ezd Kabilesine göndermiştir.³¹

Huzeyfe b. Yemân, Hz. Peygamber'in (sav.) sırdaşıydı ve bu özelliğinden dolayı da ona "Sâhibus-sırr" unvanı verilmiştir.³² Hz. Peygamber (sav.), hiçbir sahâbîyle paylaşmadığı bazı bilgileri ona vermiştir. Dolayısıyla o, sahâbe içerisinde münafıkların isimlerini en iyi bilen kişi olarak tanınmıştır. Hz. Ömer ve Hz. Ali, onun bu özelliğini açık bir şekilde ifade

²⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, (Beyrut: Dâru Sadr, 2014), 7/317; Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, (Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 2014), 2/361 vd; Ebû Zekerîyya Yahyâ b. Şeref en-Nevevî ed-Dimeşkî, *Tehzîbu'l-Esmâ ve'l-Luğât*, thk. Âbde Âlî Kûşk, (Dimeşk: Dâru'l-Feyhâ, 2006), 1/383; İbn Hacer, *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, 2/39; a. mlf. *Tehzîbu't-Tehzîb*, 2/203.

²⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, 7/317; ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, 2/362 vd; en-Nevevî, *Tehzîbu'l-Esmâ ve'l-Luğât*, 1/384; İbn Hacer, *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, 2/39; a. mlf. *Tehzîbu't-Tehzîb*, 2/203.

²⁷ Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe, *el-Maârif*, (Kahire 1969), 62.

²⁸ ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, 2/362.

²⁹ Ahmed Fidai er- Rafi, *Companions of The Holy Prophet (saw.)*, (Yeni Delhi tsz.), 54.

³⁰ Ahmed Hanbel b. Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel, thk. es-Seyyid Ebû'l-Meâtî en-Nûrî vdğ., (Beyrut: Âlemu'l-Kutub, 1998), 7/71 7 vd; ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, 2/364.

³¹ Başaran, "Huzeyfe b. Yemân", 18/434.

³² Buhârî, "İsti'zân", 38 (No. 6278); Tirmizî, "Menakıp", 39 (No. 3812); en-Nevevî, *Tehzîbu'l-Esmâ ve'l-Luğât*, 1/384.

etmişlerdir.³³ Huzeyfe b. Yemân, Hz. Peygamber'in (sav.) sır kâtibi oluşunu şöyle anlatmaktadır:

*"Hz. Peygamber (sav.) Tebuk'e doğru giderken, kendisine vahiy gelmiş ve o da devesinden inmiştir. Daha sonra çöken deve kalkmış ve yularını sürükleyerek dolaşmaya başlamıştır. Ben de bunu görünce deveyi yakalayarak tekrar çöktürdüm ve yanına oturdum. Biraz sonra Hz. Peygamber (sav.) kalktı, bineğine yöneldi ve benim kim olduğumu sordu. Ben de, kendisine Huzeyfe b. Yemân diye cevap verdim. Bunun üzerine Allah Resûlü (sav.), 'Ben sana bir sır vereceğim ancak onu asla kimseye söyleme!' dedi. Akabinde münaфіklardan bir grubun isimlerini sayarak: 'Ben filan, filan kimselerin cenaze namazını kılmaktan nehyolundum' dedi. Hz. Peygamber (sav.) vefat ettikten ve Hz. Ömer de halife seçildikten sonra, bu gruptan olabileceğini düşündüğü bir şahıs öldüğünde Huzeyfe'nin elinden tutmuş ve peşinden gitmiştir. Eğer Huzeyfe, cenaze namazına katılırsa, onunla beraber o da namazı kılardı. Eğer bundan çekinirse, kendisi cenaze namazını kılmaz ancak kılmak isteyenlere engel olmazdı."*³⁴

Huzeyfe b. Yemân, annesi Rebâb bint. Ka'b ile aralarında geçen bir diyalogu şöyle anlatmıştır:

*"Annem bir gün bana, 'Ne zamandan beri Hz. Peygamber (sav.) ile berabersin?' diye sordu. Ben de, 'şu zamandan beri' diye cevap verdim. Bunu duyan annem bana kızarak 'Hz. Muhammed'in (sav.) yanına gitmemi' söyledi. Bunun üzerine ben de Hz. Muhammed'in (sav.) yanına gittim ve onunla beraber akşam ve yatsı namazlarını kıldım. Daha sonra o, mescitten çıktı ben de onu takip etmeye başladım. Hz. Peygamber (sav.) sesimi işitince, 'Kim o?' diye seslendi. Ben de, Huzeyfe diye cevap verdim. O da, 'Ne istiyorsun?' diye tekrar sordu. Ben de annemle aramda geçenleri olduğu gibi anlattım. Bunlarını dinleyen Hz. Peygamber (sav.) 'Allah seni ve anneni bağışlasın' diye dua etti."*³⁵

Zahid, muttaki, cesur ve dirayetli bir kişiliğe sahip olan Huzeyfe b. Yemân, Hz. Ömer tarafından önce Nusaybin'e³⁶ vali olarak gönderilmiştir. Hz. Ömer orada yaşayan insanlara konuyla ilgili bir emirname göndermiş ve içeriğinde, *"size Ammâr b. Yâsir'i emir, Abdullah b. Mesud'u muallim ve vezir, Huzeyfe b. Yemân'ı da Dicle ve civarına vali olarak gönderiyorum"* demiştir.³⁷ Bu görevi başarıyla yerine getiren Huzeyfe b. Yemân, daha sonra ise yine Hz. Ömer tarafından Medâin'e vali olarak görevlendirilmiştir. Hz. Ömer, Ona Medâin ahalisine okunmak üzere aşağıdaki bilgileri ihtiva eden bir mektup vermiştir:

"Onu dinleyiniz. Ona itaat ediniz ve istediği şeyleri de ona veriniz." Huzeyfe b. Yemân, erzakı ile beraber zayıf bir merkebin üzerinde olduğu halde, Hz. Ömer'in yanından ayrılarak yola çıkmıştır. Vali olarak atanmış olduğu Medâin'e vardığında, şehrin ileri gelenleri onu şehrin girişinde karşılamışlardır. O esnada elinde, yemekte olduğu bir ekmek ve et parçası

³³ ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, 2/363 vd.; İbn Hacer, *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, 2/40; a. mlf. *Tehzîbu't-Tehzîb*, 2/203.

³⁴ Ma'mer b. Râşid, *el-Câmi*, thk: Habiburrahman el-A'zamî, (Beyrut tsz.), 21/ 238 vd.

³⁵ İbn. Hanbel, *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, 7/715.

³⁶ İslâm tarihinde aşağı Irak bölgesine Sevâd adı verilmektedir. Araplar'ın, İslâm fetihleri sırasında çölün sarı kumlarından çıkıp Fırat-Dicle havzasındaki ekili, ağaçlık ve koyu yeşil alanı uzaktan gördüklerinde buraya "siyah" anlamında sevâd dedikleri kaydedilmektedir. Nusaybin ve civarında bu topraklar arasında bulunmaktadır. (Mustafa Demirci, "Sevâd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009), 36/576 vd).

³⁷ Ebû Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberî, *Târîhu-l-Ümemve'l-Mülûk*, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2012), 4/247; en-Nevevî, *Tehzîbu'l-Esmâ ve'l-Luğât*, 1/385; İbrahim Özcan, "Huzeyfe b. Yemân Hayatı, Şahsiyeti ve İlk İslam Toplumundaki Yeri", (Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010), 34.

vardı.³⁸ Huzeyfe b. Yemân, kendisini karşılamaya gelenlere Hz. Ömer'in mektubunu okuduktan sonra orada bulunanlar ona, *"Bizlerden ne istiyorsan söyle"* demişlerdir. O da, *"Aranızda bulunduğum sürece bana yetecek kadar yiyecek ve bu merkebime yetecek kadar yem"* diye cevap vermiştir. Bir süre sonra Hz. Ömer onu Medine'ye çağırıştır. Huzeyfe b. Yemân Medine'ye girince, Hz. Ömer onu şehrin girişinde karşılamış ve yaşantısında herhangi bir değişikliğin olmadığını görünce çok sevinmiş, onu kucaklamış ve ona *"Sen benim kardeşimsin ve ben de senin kardeşinim"* demiştir.³⁹ Onun, vali olarak zayıf bir merkebin üzerinde Medâin'e gitmesi, şehrin girişinde elinde bir ekmek ve et parçası olması, kendisini karşılamaya gelenlerden sadece kendisine yetecek kadar yiyecek ve merkebine de yetecek kadar yem istemesi, zühd ve takvasını göstermektedir. Ayrıca Medine'ye döndüğünde yaşantısında hiçbir değişikliğin olmaması, ne derece mütevazı olduğunu ve dünyaya hiç değer vermediğini göstermektedir. Yine onu karşılamaya gelenlerin, sadeliği nedeniyle onu bir vali olarak tanımamaları son derece ders alınması gereken bir husustur. Huzeyfe b. Yemân, tüm yaşantısı boyunca her zaman için lüksten, gösteriştten ve israftan uzak durmuştur. Sade ve mütevazı bir hayat sürmeyi tercih etmiş ve sürekli bu yönüyle çevresine örnek olmuştur.

Azerbaycan ve Ermenistan seferine katılan askerler arasında kıraat farklılıkları nedeniyle şiddetli tartışmalar yaşanmıştır. Çünkü bu askerler Hz. Muhammed'den (sav.) farklı kıraatler dinlememiş, dolayısıyla kendi kıraatlerini doğru kabul etmiş ve netice itibarıyla da diğerlerine karşı çıkmışlardır. Aralarında ordu komutanı olarak bulunan Huzeyfe b. Yemân, işin vahametini fark etmiş, bunun kötü sonuçlar doğuracağını düşünmüş ve Hz. Osman'a giderek şunları söylemiştir: *"Ey Mü'minlerin Emîri! Şu ümmet Yahudi ve Hristiyanların kitaplarında düşmüş oldukları ihtilafa düşmeden sen bu işin icabına bak. Bunun üzerine Hz. Osman, Hz. Hafsa 'ya haber göndermiş, elinde bulunan Mushaf'tan nüshalar çoğaltacağını, bu iş bittikten sonran asıl nüshayı kendisine iade edeceğini söylemiştir. Hz. Hafsa da Mushaf'ı Hz. Osman'a göndermiştir. O da bu iş için Zeyd b. Sabit (ö. 45/665), Abdullah b. Zübeyr (ö.73/692), Said b. el-As (ö. 59/679) ve Abdurrahman b. el-Hâris b. Hişam'dan (ö. 43/663) oluşan bir heyet kurmuştur. Bu heyet Büyük bir itinayla Kureyş lehçesini esas alarak Kur'an-ı Kerim'in nüshalarını çoğaltmışlardır. Hz. Osman da çoğaltılan bu nüshaları o günkü İslâm merkezlerine göndermiştir. Daha sonra bunların dışındaki yazılı özel Kur'an-ı Kerim nüshalarının ve sahifelerinin yakılmasını emretmiştir."*⁴⁰ Böylece Huzeyfe b. Yemân, Kur'an-ı Kerim'in çoğaltılması ve kıraat ihtilaflarının ortadan kaldırılması konusunda büyük bir gayret sarf etmiş ve feraseti sayesinde çok önemli bir problemin çözümünde önemli bir rol oynamıştır.

Huzeyfe b. Yemân, Hz. Osman'ı seven ve ona değer veren bir sahâbîydi. Onun şehit edildiğini duyunca çok üzölmüştür. Rivayete göre *"Huzeyfe hasta yatağında yatarken eşi ve akrabalarından birinin konuştuklarını duymuş ve onlara neler olduğunu sormuştur. Onlar kötü bir şey olmadığını söyleyince Huzeyfe, 'benden gizlediğiniz her neyse onda hayır yoktur' demiştir. Kendisine Hz. Osman'ın şehadet haberi verilince Huzeyfe, 'Biz Allah'a aitiz ve ona döneceğiz'*⁴¹ mealindeki ayeti okumuş ve *'Allah'ım! Ben bu işten uzağım. Eğer onun öldürölmesinde bir hayır varsa o hayır orada*

³⁸ Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdillâh el-İsfahânî, *Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtu'l-Asfiyâ*, Thk. Saîd b. Saîdu'd-Dîn Halîl el-İskendrânî, (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, 2001), 1/254; İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, 7/317; Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldan*, 1/163; ez-Zehebi, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, 2/363.

³⁹ ez-Zehebi, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, 2/366.

⁴⁰ Buhârî, *"Fedâilu'l-Kur'an"*, 3 (No. 4986); İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010), 72.

⁴¹ el-Bakara, 2/156.

*bulunanlar içindir ki ben o hayırdan da uzağım. Eğer bu işte bir şer varsa ben bu şerden de uzağım. Ey Osman! bugün kalpler eğrilmiştir, benim canımı fitnelerden önce alan Allah'a hamd olsun!' demiştir."*⁴²

Hikmet, feraset ve üstün bir zekâyâ sahip olan Huzeyfe b. Yemân, insanları, toplumları ve olayları büyük bir derinlikle yorumlamıştır. Örneğin o, "Yüce Allah, Hz. Muhammed'i (sav.) bir peygamber olarak göndermiştir. O da insanları dalaletten hidayete, küfürden imana davet etmiştir. İnsanlardan kimisi davetine icabet ederek ölüyken hak ile yeniden dirilmiştir. Ancak kimileri de icabet etmeyip dalalet içinde kalarak daha önce diri iken ölü haline gelmişlerdir. Sonra nübüvvet gitmiş ve yerine hilafet gelmiştir. Daha sonra da yönetim, ısıracı saltanata dönüşmüştür. Bu dönemde insanların bir kısmı şerri kalbiyle, diliyle ve eliyle inkâr etmişlerdir. İşte onlar vazifesini gerçekten ifâ etmiş kimselerdir. Onların bir kısmı da şerri eliyle değil, sadece kalbiyle ve diliyle inkâr etmişlerdir. Bunlar ise vazifesinin yarısını yapmış, yarısını bırakmış kimselerdir. Diğer bir kısım da vardır ki şerri sadece kalpleriyle inkâr etmiş, elini ve dilini çekmiştir. Bunlar da vazifelerinin üçte ikisini yapmamışlardır. Ne kalbiyle, ne eliyle ve ne de diliyle şerri inkâr etmeyenlere gelince, işte onlar bu şekilde yaşayan ölümlerdir." ⁴³

Huzeyfe b. Yemân, "emr-i bi'l-ma'rûf ve nehyi ani'l-münker" vazifesini terk eden kişinin akıbetinin kötü olacağıyla ilgili Hz. Peygamber'den (sav.) şöyle bir rivâyette bulunmuştur:

"Nefsîm kudreti elinde olan Allah'a yemin olsun ki ya sizler iyiliği emredip kötülükten sakındıracaksınız. Ya da Allah size bir azap verir o azaptan kurtulmak için dua edersiniz ama Allah duanızı kabul etmez." ⁴⁴ Huzeyfe b. Yemân der ki; bir gün Hz. Peygamber'e (sav.) "iyiliği emretmek ve kötülükten sakındırmak ne zaman terk edilir? diye sordum. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sav.) de, 'İsrail oğullarının başına gelen sizinde başınıza geldiği zaman' diye cevap verdi. Ben de kendisine, 'İsrail oğullarının başına ne gelmişti?' diye tekrar sordum. Hz. Peygamber (sav.), 'Günahkârlarınız hayırlı kimseler, fakirleriniz şerli kimseler kabul edilip, idare de aşağılıklarınızın elinde olduğu zaman fitne size isabet eder ve iyiliği emretmeyi kötülükten sakınmayı bırakırsınız' şeklinde cevap verdi." ⁴⁵

Huzeyfe b. Yemân, Hz. Peygamber'in (sav.) vahiy kâtibiydi. Hicaz'ın hurma dallarıyla yazdığı bilinmekteydi. Ayrıca onun yine Hz. Muhammed'in (sav.) ordu kâtibi de olduğu rivâyet edilmiştir. ⁴⁶ Huzeyfe b. Yemân, hem geniş bir hadis bilgisine hem de derin bir fikhî bilgiye sahipti. O, İslâm medeniyetinin ilk eğitim kurumu olan "Suffe" ehkindendi ve Hz. Peygamber'in (sav.) terbiyesiyle büyümüştü. Nitekim Hz. Peygamber (sav.), onu bir müşkülün halli konusunda şöyle görevlendirmiştir:

Rivayete göre "Bir topluluk aralarında sazlıktan yapılmış bir kulübenin mülkiyeti konusunda ihtilafa düşmüş ve bu sorunu Hz. Peygamber'e (sav.) intikal ettirmişlerdi. Hz. Peygamber (sav.) de Huzeyfe b. Yemân'ı problemin çözümü konusunda görevlendirmişti. Bunun üzerine Huzeyfe b. Yemân, olayla ilgili gerekli tahkikatı yaptıktan sonra aralarında sulhu sağlamış ve sonucu Hz. Peygamber'e

⁴² Ebu'l-Fidâ İsmâîl b. Kesîr el-Kureşî ed-Dimeşkî, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, (Beyrut: Basım Yeri Yok, 1977), 4/192.

⁴³ Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 1/252 vd.

⁴⁴ Ebû İsa Muhammed b. İsa et-Tirmizî. *Sünen*, thk. Ahmed Muhammed Şakir, (Kahire: Matbaatu Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1937), "Fiten", 9 (No. 2169).

⁴⁵ İbn. Hanbel, *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, 7/708, 710; Nureddin Ali b. Ebî Bekr el- Heysemî, *Mecmeu'z-Zevâid ve Menbeu'l-Fevâid*, (Beyrut 1994), 7/286; Özcan, "Huzeyfe b. Yemân Hayatı, Şahsiyeti ve İlk İslam Toplumdaki Yeri", 21.

⁴⁶ Muhammed Mustafa el-A'zâmi, *Küttâbü'n-Nebî*, (Dirâseti'l-İslâmî, 1405), 54; Nesibe Kazak, "Huzeyfe b. Yemân ve Peygamber Efendi'mizden Öğrendiği Özel Bilgilerle İlgili Rivayetlerin Değerlendirilmesi", (Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009), 22.

(sav.) arz etmiştir. Onu dinleyen Hz. Peygamber (sav.) ona, 'İsabetli hüküm verdin, iyi ettin' diyerek onu takdir etmiştir."⁴⁷

Fık'hî bir mesele olan bu olay, Huzeyfe b. Yemân tarafından çözülmüştür. Olayın detayı hakkında çeşitli görüşler vardır.⁴⁸ Hz. Peygamber'in (sav.), fık'hî bir problem olan bu olayı Huzeyfe b. Yemân'a havale etmiş olması, onun emin vasfına, adaletine ve fık'hî derinliğine olan güveninden kaynaklanmıştır. Huzeyfe b. Yemân da soğukkanlı bir şekilde olayı araştırmış ve hakkaniyet ölçülerine dikkat ederek bir çözüm üretmiştir. Aynı zamanda, bu yaklaşımından dolayı da Hz. Peygamber (sav.) tarafından takdir edilmiştir.

Hadise ve sünnete çok düşkün olan Huzeyfe b. Yemân, Hz. Peygamber'den (sav.) çok sayıda hadis rivâyet etmiştir. Ondan duyamadığı hadisleri ise Hz. Ömer'den nakletmiştir. Huzeyfe b. Yemân aynı zamanda kendisinden çok sayıda hadis rivâyet edilmesiyle de tanınmıştır. Başta Hz. Ömer, Hz. Ali, Ammâr b. Yâsir, Enes b. Mâlik, Abdullah b. Ömer, Cabir b. Abdullah, Cündüb b. Abdullah el-Becelî, Abdullah b. Yezîd el-Hatmî ve Ebû Tufeyl olmak üzere daha pek çok sahâbî ondan hadis nakletmiştir.⁴⁹ Tabiilerden ise Künyesi Ebû Zabyân olan Huseyn b. Cündüb, Ribî b. Hirâş, Zir b. Hubeyş, Zeyd b. Vehb, Ebû Vâil, Vasale b. Züfeyr, Ebû İdrîs el-Hûlânî, Abdullah b. Ukeym, Esved b. Yezîd en-Nahaî, kardeşi Abdurrahman b. Yezîd, Abdurrahman b. Ebî Leylâ, Hemmâm b. el-Hâris, Yezid b. Şerîk et-Teymî ve daha pek çok kişi ondan hadis rivâyet etmiştir. Oğlu Ebû Ubeyde b. Huzeyfe'de ondan hadis nakledenlerdendir.⁵⁰

Derin bir Kur'an-ı Kerîm ve hadis bilgisine sahip olan Huzeyfe b. Yemân, aynı zamanda çeşitli hikmetli sözlere de sahipti. Örneğin "sizin en hayırlı olanınız ahiret için dünyayı, dünya için de ahireti terk edenler değil aksine her ikisi için de çalışanlardır" sözü pek çok hikmetli sözlerinden sadece bir tanesidir.⁵¹ Huzeyfe'ye, "Nifak nedir?" diye sorulduğunda, "İslâm'dan bahsedip onunla amel etmemektir" diyerek cevap vermiştir.⁵²

Huzeyfe'nin vefat anı yaklaştığında ağladığı ve şu ibretli sözleri söylediği rivâyet edilmiştir: "Sevgili ölüm meşakkatle geldi, pişmanlık duyan kurtulamaz, bundan sonra durumum ne olur bilemem. Beni, her şeyi önüne katıp götüren fitnelerden koruyan Allah'a hamdolsun."⁵³

Yine kendisine "Neden ağlıyorsun?" diye sorulmuş o şöyle cevap vermiştir: "Dünyaya üzüldüğümünden dolayı ağlamıyorum. Aksine ölüm benim için daha sevgilidir. Fakat ben Allah'ın rızası üzerine mi yoksa gazabı üzerine mi olduğumu bilmediğimden ağlıyorum. Bu dünyadaki son anlar. Ey

⁴⁷ Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid b. Mâce el-Kazvînî. *Sünen*, (Mısır: İsa el-Bâbî el-Halebî ve Şurekâuh. tsz.), "Ahkâm", 18 (No. 2343).

⁴⁸ Haydar Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Tercemesi ve Şerhi*, (İstanbul: Kahraman Yayınları, 2012), 6/417 vd.

⁴⁹ ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, 2/361; en-Nevevî, *Tehzîbu'l-Esmâ ve'l-Luğât*, 1/383; İbn Hacer, *el-İsâbe fi Temyîzi's-Sahâbe*, 2/39; a. mlf. *Tehzîbu't-Tehzîb*, 2/203.

⁵⁰ ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, 2/361; en-Nevevî, *Tehzîbu'l-Esmâ ve'l-Luğât*, 1/384; İbn Hacer, *el-İsâbe fi Temyîzi's-Sahâbe*, 2/39; a. mlf. *Tehzîbu't-Tehzîb*, 2/203.

⁵¹ Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtu'l-Asfiyâ*, 1/255; ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, 2/364; Başaran, "Huzeyfe b. Yemân", 18/434 vd.

⁵² ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, 2/363.

⁵³ Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtu'l-Asfiyâ*, 1/255, 259; Ebû Abdullah Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek a'le's-Sahîhayn*, (Beyrut tsz.) 4/502; Özcan, "Huzeyfe b. Yemân Hayatı, Şahsiyeti ve İlk İslam Toplumundaki Yeri", 10.

*Allah'ım, biliyorsun ki seni seviyorum. Beni sana kavuşmamda mübarek kıl!"*⁵⁴ Ayrıca vefatı esnasında kendisini ziyarete gelen bir kişiye, *"Kabirde hesap vardır, kıyamet gününde hesap vardır. Kim kıyamet günü hesaba çekilirse o azaba uğramıştır"*⁵⁵ şeklinde nasihatte bulunmuştur.

Huzeyfe b.Yemân, biri Müslüman ve diğeri de Hristiyan olmak üzere iki kadınla evlenmiştir. Nitekim Hristiyan olan eşi Cumâne bint. Hasan b. Havle ile Cezîre fethine katıldığında bizatihi Nusaybin'e giderek evlenmiştir. Onun Ebû Ubeyde, Safvân, Sa'd, Saîd ve Simâk adlı beş oğlu ve Ümmü Seleme adında bir kızı dünyaya gelmiştir.⁵⁶ Ancak çocuklarının sayısı ve isimleriyle ilgili çeşitli tartışmalar ve rivâyetler vardır. Huzeyfe b. Yemân, Hz. Osman'ın vefatından hemen sonra Hz. Ali'ye biat ettiği gibi, çocuklarına da ona biat etmelerini vasiyet etmiştir. Oğullarından Safvân ile Saîd, Sıffin Savaşı'nda Hz. Ali'nin yanında yer almış ve şehid olmuşlardır.⁵⁷ Huzeyfe b. Yemân Hz. Osman'ın vefatından 40 gün sonra hicrî 36, mîlâdî 656 yılında Medâin'de vefat etmiş ve oraya defnedilmiştir.⁵⁸ Gerek yurt dışında ve gerekse yurt içinde Huzeyfe b. Yemân ile ilgili pek çok akademik çalışma yapılmıştır.⁵⁹

3. Rivâyet Ettiği Hadisler

Çok sayıda sahâbî vardır ve her sahâbî, Hz. Peygamber'den (sav.) hadis rivâyet etmemiştir. Rivâyet edenler de farklı sayılarda rivâyet etmişlerdir. Ayrıca kaç sahâbînin Hz. Peygamber'den (sav.) hadis rivâyet ettiği konusunda farklı görüşler vardır.⁶⁰ Hem hadis rivâyet eden hem de rivâyette bulunan sahâbîlerin kaç hadis rivâyet ettiğiyle ilgili çeşitli sebepler vardır. Öncelikle her insanın hafıza gücü aynı değildir ve böyle olması da insan yaradılışının bir gereğidir. Dolayısıyla bu durum sahâbenin hafıza gücü için de aynıdır. Onlardan bazıları Hz. Peygamber'in (sav.) yanında çok bulunurken, diğer bazıları ise az bulunmuştur. Sahâbeden bazıları ilimden daha çok cihâd etmeye önem verirken diğer bazı sahâbîler ise, zamanlarının çoğunu idarî işlere ve ibadete hasretmişlerdir. Onlardan bazıları hata etme endişesinden dolayı hadis rivâyet etmekten çekinmiş, bazıları ise az yaşadığı için, çok hadis rivâyet edememiştir. Bu gibi nedenlerden dolayı, kaç sahâbînin Hz. Peygamber'den (sav.) hadis rivâyet ettiği tam anlamıyla tespit edilememiştir. Nitekim bu alanla ilgili araştırma yapan ilim adamları râvi olan sahâbîler ve rivâyetleri konusunda farklı rakamlar vermişlerdir.

⁵⁴ Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtu'l-Asfiyâ*, 1/255, 259; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, 1/469; Özcan, "Huzeyfe b. Yemân Hayatı, Şahsiyeti ve İlk İslam Toplumundaki Yeri", 10.

⁵⁵ Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtu'l-Asfiyâ*, 1/259.

⁵⁶ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, 2/203; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*, 1/391; Başaran, "Huzeyfe b. Yemân", 18/434.

⁵⁷ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, 2/203; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*, 1/391; Başaran, "Huzeyfe b. Yemân", 18/434.

⁵⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, 7/317; ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, 2/366, 369; en-Nevevî, *Tehzîbu'l-Esmâ ve'l-Luğât*, 1/385; İbn Hacer, *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, 2/39; a. mlf. *Tehzîbu't-Tehzîb*, 2/203.

⁵⁹ Rızâ Muhammed Safiyüddin es-Senûsî, "Merviyâtü Huzeyfe b. el-Yemân fî Müsnedi'l-İmâm" Ahmed, Yüksek Lisans Tezi, Câmîatü Ümmî'l-Kurrâ, Külliyyetü's-Şerîa ve'd-Dirâsâtü'l-İslamiyye, Mekke 1403/1983, Kâzım Necm Abbûd, "Emîru Fethi'l-Futûh Huzeyfe b. Yemân Radiyallahu anh", Bağdat 1979 ve İbrahim Muhammed Ali, "Huzeyfe b. el-Yemân Emînü Sirri Resûlillah", Dimaşk 1996 başlıklı çalışmaları yurt dışında yapmışlardır. Nesibe Kazak, "Huzeyfe Bin Yeman ve Peygamber Efendimiz'den Öğrendiği Özel Bilgilerle İlgili Rivâyetlerin Değerlendirilmesi", Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı Hadis Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2009 ve İbrahim Özcan, "Huzeyfe b. Yemân'ın Hayatı, Şahsiyeti ve İslam Toplumundaki Yeri", Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek lisans Tezi, Konya 2010 başlıklı çalışmaları ise Yurt içinde yapmışlardır. (Başaran, "Huzeyfe b. Yemân", 18/435).

⁶⁰ Efendioğlu, "sahâbe", 35/493.

Hâkim en-Nîsâbü'rî (ö. 405/1014), hadis rivâyet eden sahâbî sayısının 4000 civarında, Ebû Abdillâh Şemşüddin Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî (ö. 748/1348) ise 1500 civarında olduğunu ifade etmiştir. Konuyla ilgili birbirinden farklı pek çok görüş vardır.⁶¹

Farklı konularla ilgili çok sayıda hadis rivayet eden Huzeyfe b. Yemân bu anlamda üzerinde durulması gereken önemli sahâbîlerden biridir. Nitekim o, ilme oldukça düşkün olması hasebiyle Hz. Peygamber'in (sav.) hadislerini ezberlemeye ve ondan azami derecede istifade etmeye çalışmıştır. Huzeyfe b. Yemân, *"İnsanlar Hz. Peygamber'e (sav.) hayırla ilgili soru soruyorlardı. Ben ise, şerrin bana isabet etmesinden korktuğumdan dolayı, ona şer hakkında sorular soruyordum"* demiştir.⁶² Nitekim bu özelliğinden dolayı Hz. Peygamber (sav.) kendisine daha sonra meydana gelecek kıyamet alametleri, deccal ve özellikleri, Müslümanlar arasında meydana gelecek çatışmalar ve benzeri fitne olaylarını haber vermiştir.⁶³

Huzeyfe b. Yemân, çeşitli hadis kaynaklarında yer alan toplam 225 hadis nakletmiştir. Rivâyet ettiği hadislerden sekiz tanesi sadece Buhârî'nin (ö. 256 /870) *"el-Câmiu's-Sahîh"* adlı eserinde on yedi tanesi ise sadece Müslim'in (ö. 261/875) *"el-Câmiu's-Sahîh"* adlı hadis kitabında yer almaktadır. Ayrıca on iki hadisi de *"Sahîhayn'de"* yani hem Buhârî hem de Müslim tarafından ortak olarak nakledilmiştir.⁶⁴ Diğer bazı tespitlere göre ise sadece Buhârî'nin Huzeyfe b. Yemân'dan rivâyet ettiği hadis sayısı on üç, Müslim'in ise tek başına rivâyet ettiği hadis sayısı yirmi ikidir. Diğer *"Kütüb-i Sitte"* müellifleri olan Ebû Dâvûd (ö. 275/889), Huzeyfe b. Yemân'dan yirmi dokuz, Tirmizî (ö. 279/892) yirmi iki, Nesâî (ö. 303/915) kırk ve İbn Mâce (ö. 273/887) otuz bir hadis rivâyet etmişlerdir. Ayrıca *"Müsned"* müellifi Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), Huzeyfe b. Yemân'dan 223 hadis rivâyet etmiştir. İbn Hibbân (ö. 354/965) 57 ve Hâkim en-Nîsâbü'rî (ö. 405/1014) ise seksen dört hadis alarak eserlerinde nakletmişlerdir.⁶⁵

Concordance göre Huzeyfe b. Yemân'dan nakledilen hadisler, *"Kütüb-i Sitte"* adı verilen temel altı hadis kitabında, Dârimî'nin (ö. 255/869) *"Sünen"* ve Ahmed b. Hanbel'in *"Müsned"* adlı eserlerinde yer almaktadır.⁶⁶

Huzeyfe b. Yemân'ın rivâyet etmiş olduğu hadisler daha çok iman, ibadet, tevhd, tefsîr, Kur'ân-ı Kerîm'in faziletleri, edeb, temizlik, ilim, peygamberler, menkıbeler, sahâbenin fazileti, yeme içme, giyim, kader, dua, diyet, fitneler, sünnete sarılmak, münafıkların vasıfları, melâhim, talak, kıyamet alametleri, ziynet, kefare, sadaka, rehine ve benzeri konularla ilgilidir. Bütün bu başlıklar göstermektedir ki aslında Huzeyfe b. Yemân'ın naklettiği hadisler sosyal hayatın her alanını kapsayacak kadar geniş bir çerçeveye sahiptir.

Huzeyfe b. Yemân, ibadetlerinde ve sosyal hayatın her alanında Hz. Peygamber'in (sav.) yaşantısına uygun bir hayat sürmeye gayret etmiştir. Nitekim bir hadiste onun bu konudaki hassasiyeti İbn Ebî Leylâ (ö. 83/702) tarafından şöyle dile getirilmiştir:

⁶¹ Talat Koçyiğit, *Hadis Terimleri Sözlüğü*, (Ankara: Rehber Yayıncılık, 1992), 410 vd; Efendioğlu, "sahâbe", 35/493.

⁶² İbn. Hanbel, *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, 7/704; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtu'l-Asfiyâ*, 1/250, 252; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*, 1/468; ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, 2/365; en-Nevevî, *Tehzîbu'l-Esmâ ve'l-Luğât*, 1/386.

⁶³ İbn. Hanbel, *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, 7/699, 702, 706, 709, 710.

⁶⁴ ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, 2/361; Başaran, "Huzeyfe b. Yemân", 18/435.

⁶⁵ İbn. Hanbel, *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, 7/693 vd; İbrahim, *Huzeyfetü'bnü'l-Yemân Emînu Sırrı Rasûlillah*, 155; Özcan, *Huzeyfe B. Yemân Hayatı, Şahsiyeti ve İlk İslam Toplumundaki Yeri*, 69.

⁶⁶ Arent Jan Wensinck, *el-Mu'cemu'l-Mufehres li Elfâzi'l-Hadîsi'n-Nebevî*, (Leydın: Mektebetu Bril, 1936), 8/57 vd.

Buhârî'nin (ö. 256/870) Hafs b. Ömer'den, onun Şu'be'den, onun el-Hakem'den ve onun da İbn Ebî Leylâ'dan rivâyet ettiğine göre Huzeyfe b. Yemân Medâin şehrinde iken, bir gün içmek üzere su istemiş. Duhkân (دهقان) kendisine gümüş bir kapta su getirmiş. Huzeyfe, sinirlenmiş ve su dolu kabı yere atarak *"Aslında ben su dolu bu gümüş kabı yere atmazdım. Ancak böyle bir kaptan su içmeyeceğime dair kendime söz vermiştim"* diyerek özrünü beyan etmiştir. Ardından da *"Hz. Muhammed'in (sav.) bizleri ince olsun kalın olsun her türlü ipek elbise giymekten, altın ve gümüş kaplardan su içmekten nehiy etti ve bunlar dünyada kâfirlerin, ahirette ise sizlerin olacaktır"* hadisini aktardı.⁶⁷

Bu hadisin senedinde Buhârî'yle beraber toplam altı râvi bulunmaktadır. Şu'be'nin tam adı, Şu'be b. el-Haccâc b. el-Verd el-Atekî, el-Hakem'in, el-Hakem b. Uteybe ve İbn Ebî Leylâ'nın ise Abdurrahman b. Ebî Leylâ el-Ensârî el-Medenî şeklindedir.⁶⁸ Şu'be, cerh ve ta'dil açısından sikâ, hâfız ve mutkin olarak vasıflandırılmıştır. Ayrıca hadis rivayetinde *"Emîru'l-Mü'minîn"* olarak kabul edilmiş ve Irak'ta ricâl sorgulaması başlatan ilk kişi olduğu zikredilmiştir.⁶⁹ el-Hakem, için sikâ, sebt ve fakîh denmiştir. Ancak bazı rivâyetlerinde tedlis olduğuyla ilgili görüşler vardır.⁷⁰ İbn Ebî Leylâ hakkında sikâ denmiş ve Hz. Ömer'den hadis duyup duymadığıyla ilgili ihtilafın olduğu söylenmiştir.⁷¹

Hadiste ifade edildiği üzere Hz. Peygamber (sav.) Müslüman erkeklere ipek elbise giymeği ve altın ile gümüş kaplardan yemek yiyip su içmeyi yasaklamıştır. Hadisin devamında *"Muhakkak ki ipek, altın ve gümüş, dünya hayatında kâfirler için, Ahirette ise bizim içindir"* diyerek, nehiy gerekçesini belirtmiştir. Müslüman'ın ahiret hayatında kavuşacağı bu gibi nimetleri, dünya hayatında iken elde etme konusunda aceleci davranmaması gerekmektedir. Nitekim Yüce Allah konuyla alakalı olarak mealen şöyle buyurmaktadır:

*"Onlar için altın tepsiler ve kadehler dolaştırılır. Canlarının istediği ve gözlerinin hoşlandığı her şey oradadır. Siz, orada ebedi olarak kalacaksınız."*⁷²

*"Şüphesiz Allah, iman edip Salih ameller işleyenleri içlerinden ırmaklar akan cennetlere koyacak. Orada altından bileziklerle, incilerle süsleneceklerdir. Oradaki giysileri ise ipektir."*⁷³

Bu ayetler, yukarıda yer verdiğimiz hadisin manasını tekîd etmektedir. Ona göre Müslüman kadın ve erkeklerin altın ile gümüşten yapılmış kaplardan yemeleri ve içmeleri bir cennet nimeti olarak ifade edilmektedir. Dünya hayatında bunlardan kaçınmaları gerekmektedir. Bununla beraber Cennette ipek elbiselerin de bir nimet olarak verileceği zikredilmektedir.⁷⁴

⁶⁷ Buhârî, "Eşribe", 27 (No. 5632). Ayrıca farklı rivâyetler için bkz. Buhârî, "Eşribe", 28 (No. 5633); "Libas", 25 (No. 5828-5836), 27 (No. 5837). Ayrıca benzer rivâyetler için Bkz. İbn Hanbel, *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, 7/700, 711, 725.

⁶⁸ İbn. Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, thk. Halîl Me'mûn Şihâ, (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2001), I/338, 460 vd; Şehâbuddin Ebu'l-Abbas Ahmed b. Muhammed el- Kastalânî, *İrşâdu's-Sârîli Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2012), 12/324.

⁶⁹ İbn. Hacer, I/338.

⁷⁰ İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, I/190.

⁷¹ İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, I/460 vd.

⁷² ez-Zuhurf 43/71.

⁷³ el-Hac 22/23.

⁷⁴ Şemsuddin Muhammed b. Yusuf b. Ali b. Said el- Kirmânî, *Şerhu'l-KirmânîalâSahîhi'l-Buhârî*, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2010), 10/33; Ahmed b. Ali b. Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, (Beyrut: el-Mektebetu'l-

Buhârî'nin Kabîse'dan, onun Süfyân'dan, onun Abdülmelik'ten, onun Rib'î b. Hirâş'dan rivâyet ettiğine göre Huzeyfe, Hz. Peygamber'in (sav.) uyumak için yatağına gittiğinde şu duayı okuduğunu nakletmiştir: *"Ey Allah'ım! Senin adınla ölürüm ve senin adınla dirilirim."* Uyandığında ise, *"Bizi öldürdükten sonra tekrar dirilten Allah'a hamd olsun"* duasını okumuştur.⁷⁵

Bu hadisin senedinde Buhârî'yle beraber toplam altı râvi vardır. Kabîse'nin tam adı, Ebû Âmir Kabîse b. Ukbe b. Muhammed b. Süfyân es-Suvâî el-Kûfî'dir. Süfyân'ın, Ebû Abdillâh Süfyân b. Saîd b. Mesrûk es-Sevrî el-Kûfî, Abdülmelik'in, Abdülmelik b. Umeyr b. Suveyd el-Lahmî ve Rib'î b. Hirâş'ın, Ebû Meryem Rib'î b. Hirâş el-Absî el-Kûfî şeklindedir.⁷⁶ Kabîse, cerh ve ta'dil açısından sadûk olarak değerlendirilmiş ve bazen de rivayetlere muhalefette bulunmuştur.⁷⁷ Süfyân için, sikâ, hâfız, fakih, âbid, imâm ve hüccet vasıfları kullanılmıştır. Ayrıca bazı rivayetlerinde tedlis olduğu söylenmiştir.⁷⁸ Abdülmelik, sikâ ve fakih olarak kabul edilmiştir. Ömrünün sonlarına doğru hafızasında problemlerin çıktığı ve bazı rivayetlerinde tedlîs olduğu belirtilmiştir.⁷⁹ Rib'î b. Hirâş, sikâ, âbid ve muhadram olarak nitelendirilmiştir.⁸⁰

Bu hadis, farklı râviler ve bazı metin farklılıkları ile beraber Buhârî'nin çeşitli yerlerinde geçmektedir. Ancak tüm rivâyetlerde hadisi Huzeyfe'den nakleden râvi, Rib'î b. Hirâş'dır.⁸¹ Metin farklılıklarıyla ilgili ise, yukarıda yer verdiğimiz hadiste *"ve izâ kâme"*⁸² lafzı kullanılmıştır. Diğer rivâyetlerde ise bunun yerine *"ve izâ isteykaze"*⁸³, *"ve izâ isteykaze min enâmihî"*⁸⁴ ve *"ve izâ asbaha"*⁸⁵ lafızları kullanılmıştır.

Hz. Peygamber'in (sav.) yatağa girerken, *"Ey Allah'ım! Senin adınla ölürüm ve senin adınla dirilirim"* ve uyandığında ise, *"Bizi öldürdükten sonra tekrar dirilten Allah'a hamd olsun"* şeklinde dua etmesi, onun önemli bir sünnetidir. O, bu duasında uykuyu bir nevi ölüme benzetmiştir. Çünkü insan uyuduğunda, görmez, işitmez, aklı o an için zâil olur. Bundan dolayı uyku hali, küçük ölüme benzetilmiştir. Normal ölüm ise, büyük ölüm olarak değerlendirilmektedir. Aslında insanın uyuyup sonra da uyanması, ahiretteki dirilişin açık bir delilidir. Bundan dolayı Hz. Peygamber (sav.) uykudan uyanınca, *"Bizi öldürdükten sonra tekrar dirilten Allah'a hamd olsun"* diye dua etmiştir. Onun bu duası, ümmeti için hem bir uyarı ve hem de bir yaşantı örneğidir. O, bu duasıyla ümmetine dünya hayatının fani, ahiret yurdunun

Asriyye, 2005), 11/6521; Bedruddin Ebû Muhammed Mahmud b. Ahmed el-Aynî, *Umdetu'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2002), 14/429 vd; el- Kastalânî, *İrşâdu's-Sârîli Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, 12/186 vd; Şemsuddin Ahmed b. İsmail b. Osman b. Muhammed el- Gürânî, *"el-Kevserü'l-Cârî ilâ Riyâdi Ehâdisi'l-Buhârî"*, thk. Ahmed İzzu İnâye, (Beyrut: Dârulhyâi't-Turâsî'l-Arabî, 2008), 9/111 vd; Muhammed Ali es- Sâbûnî, *eş-Şerhu'l-Muyesser li Sahîhi'l-Buhârî el-Musemma ed-Dureru ve'l-Leâlî bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, (Beyrut: el-Mektebetu'l-Asriyye, 2014), 5/165 vd.

⁷⁵ Buhârî, "Daavât", 7 (No. 6312); Ayrıca Bkz. İbn. Hanbel, *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, 7/700, 705.

⁷⁶ İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, II/129, I/239, 302, 482; el- Kastalânî, *İrşâdu's-Sârîli Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, 13/316.

⁷⁷ İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, II/129.

⁷⁸ İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, I/302.

⁷⁹ İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, I/482.

⁸⁰ İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, I/239.

⁸¹ Bkz. Buhârî, "Daavât", 7; "Tevhid", 13 (No. 7394-7395).

⁸² Buhârî, "Daavât", 7 (No. 6312).

⁸³ Buhârî, "Daavât", 8 (No. 6314).

⁸⁴ Buhârî, "Daavât", 16 (No. 6324).

⁸⁵ Buhârî, "Tevhid", 13 (No. 7394).

ise ebedi olduğunu hatırlatmaktadır. Aslında insan, her gün uyumakla, bir nevi ölüp dirilmektedir. Bundan dolayı uyumak, ölümün kardeşi olarak yorumlanmıştır. Hz. Peygamber (sav.) bizim için her konuda olduğu gibi bu konuda da örnek olduğuna göre, bu hadiste, bize uyurken ve uyanırken Allah'ı zikretme öğüdü verilmektedir. Ona göre ölümü hatırlamak ve ondan gafil olmamak gerekmektedir. Bu konuda da onun (sav.) sünnetine tabi olmak, önemli bir fazilettir.⁸⁶

Müslim'in (ö. 261/875) Şeybân b. Ferrûha ve Abdullah b. Muhammed b. Esmâ ed-Dubeî'den, onların İbn. Meymûn isimli Mehdî'den, onun Vâsıl el-Ahdeb'den, onun da Ebî Vâil'den naklettiğine göre Huzeyfe, dedikodu yapan ve söz taşıyan bir adamın durumunun kendisine ulaştığını söylemiştir. Akabinde de Hz. Peygamber'den (sav.) konuyla ilgili şunları işittiğini nakletmiştir: "Söz taşıyan kişi, cennete girmeyecektir!"⁸⁷

Aynı babın altında Huzeyfe b. Yemân'dan nakledilen iki rivâyet daha vardır. Ancak bu iki rivâyette "*nemmâmun*" kelimesi yerine aynı anlamdaki "*kattâtun*" kelimesi kullanılmıştır.⁸⁸

Bu hadisin senedinde Müslimle beraber toplam yedi râvi bulunmaktadır. Şeybân b. Ferrûha'nın tam adı, Ebû Şeybe Şeybân b. Ferrûha el-Habetî'dir ve sadûk olarak nitlendirilmiştir. Kaderle ilgili olumsuz görüşleri vardır. İnsanların ömrünün sonlarına doğru ona şüpheyle baktıkları rivâyet edilmiştir.⁸⁹ Ebû Ubeyd Abdullah b. Muhammed b. Esmâ ed-Dubeî, sikâ ve celîl olduğu nakledilmiştir.⁹⁰ Ebû Yahyâ Mehdî b. Meymûn el-Ezdî el-Basrî, sikâ bir râvîdir.⁹¹ Tam ismi Vâsıl b. Hayân el-Ahdeb el-Esedî el-Kûfî şeklinde olan bu râvinin, sikâ ve sebt olduğu belirtilmiştir.⁹² Ebû Vâil diye bilinen bu râvinin adı el-Hâris b. Hassân el-Bekrî'dir ve sahâbîdir. Huzeyfe b. Yemân'dan nakilde bulunmuş ve ömrünün sonlarına doğru Kûfe'de yaşamıştır.⁹³

Bu rivâyetlerde yer alan "*nemmâmun*" ve "*kattâtun*" kelimeleri üzerinde durmak istiyoruz. "*Nemmâm*" kelimesi, "*neme-yenimmu*" ve "*neme-yenummu*" şekillerinde okunan fiilden türemiş bir isimdir. Bu fiil, ortaya çıkmak, yayılmak, tahrik etmek, hakkında iftira yaymak, birbirine düşürmek, söz taşımak, insanlar arasında kargaşa ve huzursuzluk çıkarmak, söze yalan katmak, süslemek ve benzeri anlamlar için kullanılmaktadır. Dolayısıyla bu fiilden türemiş olan "*nemmâm*" kelimesi, dedikoducu ve laf taşıyan kişi anlamındadır. Aynı kökten türemiş olan "*nemmun*" ve "*nemîmetun*" isimleri, iftira ve karalama anlamındadır. "*Nemmun*" isminin cemi "*enimmâûne*" ve "*nemîmetun*" isminin de cemi, "*nemâimun*" şeklindedir.⁹⁴ Diğer bir ifade ile "*en-nemîmetu*", iki topluluk arasında fitne, fesat ve

⁸⁶ Kirmânî, *Şerhu'l-Kirmânî alâ Sahîhi'l-Buhârî*, 11/60; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, 12/7551; Aynî, *Umdetu'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, 15/420; Kastalânî, *İrşâdu's-Sârîli Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, 13/316 vd; Gürânî, "*el-Kevserü'l-Cârî ilâ Riyâdi Ehâdisi'l-Buhârî*", 10/62; Sâbûnî, *eş-Şerhu'l-Muyesser*, 5/410 vd.

⁸⁷ Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâbü'rî. *Sahihu Müslim*, (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1998), "İman", 168 (No. 105); Ayrıca Bkz. İbn. Hanbel, *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, 7/714.

⁸⁸ Müslim, "İman", 170; Ayrıca Bkz. İbn. Hanbel, *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, 7/694, 709, 710.

⁸⁹ İbn Hacer, *Takribu't-Tehzîb*, I/342.

⁹⁰ İbn Hacer, *Takribu't-Tehzîb*, I/418.

⁹¹ İbn Hacer, *Takribu't-Tehzîb*, I/284.

⁹² İbn Hacer, *Takribu't-Tehzîb*, II/334.

⁹³ İbn Hacer, *Takribu't-Tehzîb*, I/143.

⁹⁴ el-Halil b. Ahmed el-Ferahidî, "*nemme*", *Kitâbu'l-Ayn*, thk. Abdülhamid Hendâvî, (Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003), 4/269; Ebû'l-Fadl Cemâluddin Muhammed b. Mukerrem b. Manzûr, "*nemme*", *Lisânu'l-Arab*,

bozgunculuk çıkarmak için söz taşımaktır.⁹⁵ Bunu yapan kişiler, herhangi bir topluluğun yanında diğer toplulukları kötülemekte ve onlar hakkında yalan yanlış şeyler söylediklerini anlatmaktadırlar. Böylece iki topluluğu birbirlerine düşürmeye çalışmaktadırlar. Bu tür koğucular, ifsat için bazılarının haberlerini diğer bazılarına taşırlar.⁹⁶

Anlam itibariyle “*nemmâmun*” kelimesiyle eşanlamlı olan “*kattâtun*” kelimesi ise, “*katte-yekuttu*” fiilinden türemiş bir isimdir. “*Katte-yekuttu*” fiili, yalan söylemek, fark ettirmeden konuşanları dinlemek, izini takip etmek, sözü allayıp pullayıp taşımak, koğuculuk yapmak, hazırlamak, azaltmak, yanlış bir şekilde ifade etmek, sunmak, yalan söylemek ve benzeri anlamlar ifade etmektedir. Bir isim olarak “*kattât*”, iftira eden ve karalayan anlamındadır.⁹⁷ “*Kattât*” kelimesi, “*nemmâm*” kelimesiyle izah edilmektedir.⁹⁸ Diğer bir ifade ile “*kattât*”, bir topluluğun haberi olmadan onları dinleyen ve konuşulanlara yalan katmak suretiyle başkalarına aktaran kişidir. “*Nemmam*” ise, bir topluluğun içinde bulunan, onlarla sohbet edip konuşan ve onlardan dinlediklerine yalan katarak başkalarına aktaran kişi anlamındadır.⁹⁹

“*Kattât*” ve “*nemmâm*” kelimeleri anlam itibariyle toplumun sosyolojik yapısıyla ilgili olumsuz bazı hususlara işaret etmektedir. Bozgunculuk ifade eden bu gibi davranışlar, toplumun huzurunu ve birlikteliğini tehdit eden manevi hastalıklardır. Bu neenle bu tür davranışlar, kebâir günahlardan kabul edilmiştir. Gıybet ve dedikodunun vebalının ağırlığı nedeniyle cennet, bu tür insanlara haram kılınmıştır. Bu olumsuz davranışlar, hem Kur'an-ı Kerim'de hem de Hz. Peygamber'in (sav.) hadislerinde zemmedilerek yasaklanmıştır.¹⁰⁰

Ebû Dâvud'un (ö. 275/889) Muhammed b. Kesîr'den, onun Süfyân'dan, onun Ebû Mâlik el-Eşcaî'den, onun Rib'î b. Hirâş'dan ve onun da Huzeyfe'den naklettiğine göre Hz. Peygamber (sav.) şöyle buyurmuştur: Her iyilik sadakadır.”¹⁰¹ Bu hadisin senedinde Ebû Dâvud'la beraber toplam altı râvi vardır. Muhammed b. Kesîr el-Abdî el-Basrî, sikâ olarak kabul edilmiştir.¹⁰² Ebû Mâlik el-Eşcaî olarak tanınan bu râvinin tam adı, Sa'd b. Târik b. Eşyem el-Kûfî'dir. Sikâ ve sâlih olduğu belirtilmiştir. Ayrıca rivâyet ettiği hadisleri yazdığı da nakledilmiştir.¹⁰³

(Beyrut: Darü's-Sadr, 2014), 14/362 vd; Luvis Ma'lûf el-Yesûî, “nemme”, *el-Muncid fi'l-Luğati ve'l-A'lâm*, (Beyrut: Daru'l-Meşrik, 1986), 838.

⁹⁵ Nevevî, *el-Minhâc Şerhu Sahîh-i Müslimi'bni'l-Haccâc*, thk. Rıdvan Câmi' Rıdvân, (Kahire: el-Mektebetü's-Sakâfi li'n-Neşri ve't-Tevzî', 2001), 2/114.

⁹⁶ Mecduddin Ebu's-Seâdât el-Mubarek b. Muhammed b. Esîr el-Cezerî, “nememe”, *en-Nihâye fi Ğarîbi'l-Hadîs ve'l-Eser*, (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2011), 2/798; eş-Şerif Ali b. Muhammed el- Cürcânî, “en-nemâmu”, (*Kitâbu't-Tarifât*, tsz.), 246; Mustafa b. Şemsuddin el-Karahisârî Ahterî, “en-nemmu”, *Ahterî Kebîr*, (Dersaadet 1310), 1108.

⁹⁷ el-Halil b. Ahmed, “katete”, *Kitâbu'l-Ayn*, 3/357; İbn Manzûr, “katete”, *Lisânu'l-Arab*, 12/19 vd; Luvis, “katte”, *el-Muncidfi'l-Luğati ve'l-A'lâm*, 607.

⁹⁸ el-Halil b. Ahmed, “katete”, *Kitâbu'l-Ayn*, 3/ 357.

⁹⁹ İbnu'l-Esîr, “katete”, *en-Nihâye fi Ğarîbi'l-Hadîs ve'l-Eser*, 2/413; Cürcânî, “el-kattâtu”, *Kitâbu't-Tarifât*, 172; Ahterî, “el-kattu”, *AhterîKebîr*, 788.

¹⁰⁰ Nevevî, *el-Minhâc Şerhu Sahîh-i Müslimi'bni'l-Haccâc*, 2/114 vd; Sâbûnî, eş-Şerhu'l-Muyesser, 1/112.

¹⁰¹ Süleyman b. Eşas es-Sicistânî el-Ezdî. *Sünen*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamid, (İstanbul: Mektebetü'l-İslâmiyye. tsz.), “Edeb”, 68 (No. 4947); Ayrıca Bkz. İbn. Hanbel, *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, 7/696, 731.

¹⁰² İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, II/211.

¹⁰³ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, thk. Mustafa Abdulkadir Ata, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1994), III/412.

Bu hadiste yer alan iyilik ve sadaka kelimeleri, İslâm medeniyetinde yer alan ve sosyolojik açıdan önemli anlamlar ifade eden temel iki kavramdır. Önemine binaen bu iki kavram üzerinde durmayı bir gereklilik olarak görmekteyiz. “*Ma’rûf*” kelimesi, bilmek, tanımak, idare etmek, çıkara bilmek, farkında olmak, keşfetmek, kanaat getirmek, kabul etmek, bildirmek, ayırt etmek ve benzeri anlamlara gelen “*arefe-ya’rifu*” veya “*arefe-ya’rufu*” fiilinden türemiş bir isimdir. Kelime olarak “*ma’rûf*”, ihsan, iyilik, iyi olan, fayda, dostluk, yararlı, faydalı, doğruluk, genel kabul görmüş şey, meşhur, tarafsızlık, hakkaniyet, yakınlık ve benzeri anlamlar için kullanılmaktadır.¹⁰⁴

Istılahta ise *ma’rûf*, hem dini hem de akli yönden uygun görülen, beğenilen veya emredilen her şey demektir.¹⁰⁵ Diğer bir ifade ile “*ma’rûf*”, güzelliği akıl ve nakil ile bilinen her filin adıdır. *Ma’rûf*, akliselim sahibi insanlar tarafından bulunan ve benimsenen fiil ve ölçüler demektir. Kur’an-ı Kerim’de güzel olan şeyler, *ma’rûf* diye tanımlanmaktadır. “*Emr-i bi’l-ma’rûf*” kavramı da, iyiliğin ve güzelliğin emredilmesi anlamındadır. İslâm, genel ilkelerine ters düşmeyen her güzel şeyi, *ma’rûf* olarak kabul etmektedir.¹⁰⁶ Aslında “*ma’rûf*” pek çok hadiste yer alan bir kavramdır. *Ma’ruf* kelimesi, Allah’a itaat etmeyi, ona yakınlaşmayı ve insanlara iyilik yapmayı kapsayan genel bir isimdir. Yine *ma’rûf*, dini açıdan uygun görülen her türlü güzelliği yapmak ve dinin uygun görmediği her türlü kötülükten de kaçınmak olarak da tanımlana bilmektedir. İnsanların görüp de işlemekten çekinmedikleri, uygun gördükleri pek çok davranış, *ma’rûf* bir emir olarak kabul edilmektedir. Kişinin hem ehline hem de diğer insanlara yapmış olduğu maddi harcama ve sarf ettiği güzel sözde, *ma’rûf* olarak kabul edilmektedir. Munker kelimesi ise, tüm bu güzelliklerin ve iyiliklerin zıttı olan bir ifadedir.¹⁰⁷ Munker, aklın kabul etmediği ve dinin ise uygun görmediği her şey demektir.¹⁰⁸ *Ma’rûf* kelimesi Kur’an-ı Kerim’de toplam 39 yerde geçmektedir.¹⁰⁹ “*el-ma’rifet, el-irfânu, el-ârifu, el-urfu, el-arrâfu, el-arîfu* ve *el-i’tirâfu*” gibi kelimeler, Kur’an-ı Kerim’de *ma’rûf* kelimesine yakın anlamlarda kullanılmıştır.¹¹⁰

Hadiste geçen “*sadaka*” kelimesi ise, doğru söylemek, sözünü yerine getirmek, gerçeği söylemek, doğru ve gerçek olmak, aslı ortaya çıkmak, hak ve hakikat olmak, doğrulamak, sözünü ve va’dini tutmak, yerine getirmek, samimi ve iyi niyetle öğüt vermek, hakikaten sevmek ve benzeri anlamlar ifade eden “*sadaka-yasduku*” fiilinden türemiş bir isimdir. Sadaka kelimesinin cemi, “*sadakâtün*” şeklindedir.¹¹¹

¹⁰⁴ el-Halil b. Ahmed, “arefe”, *Kitâbu’l-Ayn*, 3/135; İbn Manzûr, “arefe”, *Lisânu’l-Arab*, 10/110 vd; Luvis, “arefe”, *el-Muncidfi’l-Luğative’l-A’lâm*, 498 vd.

¹⁰⁵ Cürçânî, “el-Ma’rûf”, *Kitâbü’t-Ta’rifât*, 221; Şükrü Halûk Akalın vdğ., “maruf”, *Türkçe Sözlük*, (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011), 1629; Mehmet Kanar, “ma’rûf”, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, (İstanbul: Derin Yayınları, 2003), 836.

¹⁰⁶ Hüseyin b. Muhammed er-Rağıb el-İsfahânî, “arefe”, *Müfredâtu Elfâzi’l-Kur’an*, thk. Safvân Adnân Dâvûdî, (Dimaşk: Dâru’l-Kalem, 2011), 561; Celal Kırca “ma’ruf”, *İslamî Kavramlar*, (Ankara: Sema Yazar Gençlik Vakfı Yayınları, 1997), 472 vd.

¹⁰⁷ İbnu’l-Esîr, “arefe”, *en-Nihâye fi Ğarîbi’l-Hadîs ve’l-Eser*, 2/189; Ahterî, “el-Ma’rûf”, *Ahterî Kebîr*, 1002.

¹⁰⁸ İsfahânî, “arefe”, *Müfredâtu Elfâzi’l-Kur’an*, 561.

¹⁰⁹ Muhammed Fuad Abdulbaki, “ma’rûf”, *el-Mu’cemu’l-Mufehres li Elfâzi’l-Kur’ani’l-Kerim*, thk. Muhammed Said el-Lahhâm, (Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, 2012), 873.

¹¹⁰ İsfahânî, “arefe”, *Müfredâtu Elfâzi’l-Kur’an*, 560 vd.

¹¹¹ el-Halil b. Ahmed, “sadeka”, *Kitâbu’l-Ayn*, 2/384 vd; İbn Manzûr, “sadeka”, *Lisânu’l-Arab*, 13/214 vd; Luvis, “sadeka”, *el-Muncidfi’l-Luğative’l-A’lâm*, 419 vd.

İstilahî açıdan ise, Allah'tan sevap umuduyla yaptığımız her türlü harcamaya, sadaka denmektedir.¹¹² Başka bir ifade ile sadaka, gönüllü olarak veya dini bir vecibeyi yerine getirmek üzere ihtiyaç sahiplerine yapılan maddi yardımdır.¹¹³

İslâm kültüründe sadaka, zekat, fitre, adak, kefarete ve Allah'a yakınlaşmak için maldan verilen her türlü yardımları ifade etmektedir.¹¹⁴ Kişinin aile bireyleri için yaptığı her türlü harcama, sadaka hükmündedir. Ayrıca kadına verilen mehir, "*sadâkun, sidâkun ve sadukatun*" kelimeleriyle ifade edilmektedir.¹¹⁵ Ayrıca "*as-sıdku, as-sâdîku, as-sadâkatu*" ve benzeri kelimeler, sadaka fiilinden türemiş birbirine yakın anlamlar ifade eden kelimelerdir.¹¹⁶ Sadaka kelimesi Kur'an-ı Kerim'de beş yerde müfred ve sekiz yerde de cemi olarak geçmektedir.¹¹⁷ Sadaka kelimesi pek çok hadiste aynı kökten türemiş kelimeler olarak birbirine yakın anlamlarda kullanılmaktadır. Örneğin "*sadaka, asdaka, tasaddaka, tesâdaka, sıdkun, sadakatun, sadakâtun, sadukatun, sudkatun, sidâkun, sudukun, esdikatun, sadâkatun, sadûkun, sadîkun, sadîkatunve asdaku*" kelimeleri, çeşitli hadislerde birbirine yakın anlamlarda yer almaktadır.¹¹⁸

Hadisler açısından hayır ve iyilik olarak yapılan her şeyin sevabı, sadaka olarak verilen malın sevabı gibidir.¹¹⁹ Zikri geçen hadiste yer alan ma'rûf ve sadaka kelimeleri, sosyal hayata yansıyan önemli kavramlardır. Bu iki kavram, kişi, aile ve toplumun sağlıklı bir yapıya sahip olmasında önemli rol oynamaktadır. Toplumsal huzurun, yardımlaşmanın ve birlikteliğin meydana getirilmesinde önemli katkılar sunmaktadır. Nitekim Kur'an-ı Kerim'in pek çok ayetinde ve Hz. Peygamber'in (sav.) pek çok hadisinde bu iki kavram teşvik edilmektedir. Ayrıca bu iki konunun, insan onur ve haysiyetinin incitilmeden yerine getirilmesi istenmektedir. İslâm dini dilencililiği hoş görmemekte ve insan onuruyla da bağdaştırmamaktadır. Her konuda olduğu gibi, bu iki görev de, sadece Allah rızası için yapılmalıdır. Her türlü gösteriş ve riyakârlıktan şiddetle uzak durulmalıdır. İslâm medeniyetinde camilerde yaygın olarak kullanılan "*sadaka taşı*" olayı, bu yaklaşımın bir sonucudur.

Tirmizî'nin (ö. 279/892) İbn Ebî Ömer'den, onun Süfyan'dan, onun Abdulmelik b. Umeyr'den, onun Rib'î b. Hirâş'dan ve onun da Huzeyfe b. el-Yemân'dan naklettiğine göre Hz. Peygamber (sav.) uyumak istediğinde elini başının altına koyarak, "*Allah'ım! Beni, kullarını toplayacağın ve dirilteceğin günün azabından koru!*" derdi.¹²⁰ Bu hadisin senedinde Tirmizî'yle beraber toplam altı râvî vardır. Senette İbn Ebî Ömer olarak geçen râvînin tam adı, Muhammed b. Yahyâ b. Ebî Ömer el-Adeî'dir. Cerh ve ta'dil açısından sadûk olduğu ancak

¹¹² Cürcânî, "es-Sadekatu", *Kitâbü't-Ta'rifât*, 132.

¹¹³ Ali Duman, "sadaka", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2008, 35/383.

¹¹⁴ Duman, "sadaka", 35/383 vd.

¹¹⁵ İbnu'l-Esîr, "sadeka", *en-Nihâye fî Ğarîbi'l-Hadîs ve'l-Eser*, 2/19 vd; İsfahânî, "sadeka", *Müfredâtü Elfâzi'l-Kur'an*, 481;

¹¹⁶ İsfahânî, "sadeka", *Müfredâtü Elfâzi'l-Kur'an*, 478 vd.

¹¹⁷ Abdalbaki, "sadaka", *el-Mu'cemu'l-Mufehres li Elfâzi'l-Kur'ânî'l-Kerîm*, 641.

¹¹⁸ Bkz. Wensinck, *el-Mu'cemu'l-Mufehres li Elfâzi'l-Hadîsi'n-Nebevî*, 3/369 vd.

¹¹⁹ Ebû Abdîrrahmân Şerefi'l-Hak Muhammed Eşref es-Sadîkî Azîmâbâdî, *Avnü'l-Ma'bûd Şerhu Süneni Ebî Dâvûd*, (Dimaşk: Darü'l-Feyhâi, 2013), 13/207.

¹²⁰ Ebû İsa Muhammed b. İsa et-Tirmizî. *Sünen*, thk. Ahmed Muhammed Şakir, (Kahire: Matbaatu Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1937), "Deavât", 18 (No.3398).

Ebû Hâtım, onda ğaflet olduğunu ifade etmiştir. “*el-Müsned*” adlı bir eser tasnif ettiği belirtilmiştir.¹²¹

Yine Tirmizî’de Huzeyfe b. el-Yamân’dan benzer anlamda nakledilen diğer bir hadis ise şöyledir.

Tirmizî’nin Ömer b. İsmail b. Mucâlid b. Saîd’den, onun kendi babasından, onun Abdülmelik b. Umeyr’den, onun Rib’î’den ve onun da Huzeyfe b. el-Yemân’dan naklettiğine göre, Hz. Peygamber (sav.) uyumak istediğinde, “*Ey Allah’ım! Senin isminle ölürüm ve dirilirim*” derdi. Ayrıca uyandığı zamanda da, “*Beni öldürdükten sonra diriltten Allah’a hamd olsun ve dönüş onadır*” derdi.¹²² Huzeyfe b. Yemân’dan nakledilen bu iki hadis, Hz. Peygamber’in (sav.) uyumadan önce ve uyandıktan sonra yapmış olduğu dua ile ilgilidir.

Bu hadisin senesinde Tirmizî dâhil toplam altı râvi bulunmaktadır. Tirmizî’nin kendisinden hadis naklettiği Ömer b. İsmail b. Mucâlid b. Saîd el-Hemdânî el-Kûfî, cerh ve ta’dil açısından zayıf ve metrûk bir râvidir. Bağdat’ta bulunmuştur. Nesâî’de, sikâ olmadığını söylemiştir.¹²³ Snette yer alan üçüncü râvi Ömer b. İsmail’in kendisinden nakilde bulunduğu babası Ebû Ömer İsmâîl b. Mucâlid b. Saîd el-Hemdânî el-Kûfî’dir. Bağdat’ta yaşamıştır. Sadûk ve sik3a olduğu belirtilmiştir. Bazı hadisçiler ise kavî ve övgüye layık olmadığını ifade etmişlerdir.¹²⁴

Dua, çağırmak, gelmesini istemek, davet etmek, seslenmek, teşvik etmek, ölüye ağlamak, isimlendirmek, yardım istemek, dua etmek, yakarmak, muhtaç olmak ve benzeri anlamlar ifade eden “*deâ-yedû*” fiilden türemiş bir isimdir. Duanın cemi “*ediyetun*” şeklindedir. Bu fiilden türeyen “*ed-Dâî*” kelimesi, insanları bir din veya mefkûreye çağıran misyoner ya da davetçi anlamındadır. Yine bu fiilden türeyen “*ed-Diâyet*” kelimesi, misyonerlik ve propaganda anlamındadır.¹²⁵

Istilahî açıdan kul ile Allah arasında bir diyalog anlamını ifade eden duâ, kulun Allah’ın azameti karşısında aczini itiraf etmesi, sevgi ve tazim duyguları içinde lütuf ve yardımını dilemesidir. Diğer bir ifadeyle duâ, sınırlı, sonlu ve aciz olan kulun, sınırsız ve sonsuz kudret sahibi Allah ile kurmuş olduğu bir köprüdür. Bu nedenle insanoğlu, tarihin hiçbir döneminde duadan uzak kalmamış ve duâ etmeyi fitrî bir olarak görmüştür. Duâ, bireysel olarak yapılabildiği gibi, toplu olarak da yapılabilmektedir. Kimi zaman insanlar, duânın daha makbul olması için yer ve zaman seçiminde buluna bilmişlerdir. Duanın yapılış şekli, ilahî ve beşerî dinlere göre değişiklik arz etmektedir.¹²⁶

Yukarıdaki hadislerde yer alması nedeniyle dua kelimesiyle ilgili bazı bilgiler vermek istiyoruz. Öncelikle Kur’an-ı Kerim ve hadislerde duanın önemini ve gerekliliğini anlatan çok

¹²¹ İbn Hacer, *Takrîbu’t-Tehzîb*, II/227.

¹²² Tirmizî, “*Deavât*”, 28 (No. 3417).

¹²³ İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, VII/360 vd; a.mlf. *Takrîbu’t-Tehzîb*, II/57.

¹²⁴ İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, I/294 vd.

¹²⁵ İbn Manzûr, “*deâ*”, *Lisânu’l-Arab*, 5/266 vd. Luvis, “*deâ*”, *el-Muncid fi’l-Luğati ve’l-A’lâm*, 216.

¹²⁶ el- İsfahânî, “*deave*”, *Müfredâtu Elfâzi’l-Kur’an*, 315; İbnu’l-Esîr, *en-Nihâye fi Ğarîbi’l-Hadîs ve’l-Eser*, 1/573; Osman Cilâcı, “*Dua*”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994), 9/529.

sayıda ayet ve hadis¹²⁷ vardır. Dua kelimesi, türevleriyle birlikte Kur'an-ı Kerim'de 62 defa geçmektedir.¹²⁸ Örneğin dua kelimesinin yer aldığı bir ayet şöyledir:

*"De ki: Duanız (yani ibadetiniz) olmasa, Rabbim size ne diye değer versin! Siz yalanladınız. Öyle ise azap yakanızı bırakmayacak."*¹²⁹

Yüce Allah bu ayette, insanın Allah katındaki iki değer ölçüsünü ibadet ve dua ile dile getirmektedir. Bununla yaratılışımızın hikmet ve amacına dikkat çekilmektedir. Aynı zamanda bu iki hususu mümin ile kâfir arasında alamet-i farika olarak göstermekte ve dolayısıyla bütün eşyanın ibadet ettiğine işarette bulunmaktadır. Muhakkak ki iman üzere kurulan duâ ve ibâdet, yaratılan ile yaratan arasında ilgi sağlayan yolu işlek duruma getiren ve insanın kul, yaratanın da mabud olduğunu ortaya koyan iki önemli salih amel olarak kabul edilmektedir.¹³⁰ Ayrıca bu ayette, ibadet ve duası olmayan insanların Allah'ın nazarında hiçbir değerlerinin olmadığı vurgulanmaktadır. Bir de bu hakikati yalanlayanlar, azabı hak etmiş olacaktırlar.¹³¹ Nitekim başka bir ayette Yüce Allah, dua etmenin gerekliliğini ve önemini şöyle haber vermektedir:

*"Rabbiniz şöyle dedi: Bana dua edin, duanıza cevap vereyim. Bana kulluk etmeyi kibirlerine yediremeyenler, aşağılanmış bir halde cehenneme gireceklerdir."*¹³²

Bu ve benzeri ayetlerde ve çeşitli hadislerde haber verildiği gibi duâibâdetdir. Çünkü Allah'ın varlığını, birliğini ve yüceliğini kabul edip Allah'a kul olduğunu idrak eden her insan, Yüce Allah'a el açarak dua eder. İnanan insan, ihtiyacını yalnızca dualarıyla Allah'a arz edip yalvarır. Samimiyetle Allah'a el açıp yakaran, çeşitli dileklerde bulunan müminin duasını sadece Allah işitir. Ona göre Allah'tan başkasına yalvarıp dua etmenin hiçbir değer ve faydası yoktur. Bu ve benzeri ayetlerde haber verildiği gibi Yüce Allah, kendisine yalvaran kullarının dualarını boş çevirmeyeceğini haber vermektedir.¹³³ Ayrıca kulun samimi duası ona huzur vermektedir. Çünkü kulun en büyük desteği ve dayanağı Yüce Allah'tır. Allah'a şeksiz, şüphesiz içtenlikle inanarak yalvaran kul, bu duasıyla mutlu olmaktadır.¹³⁴

İbn Mâce'nin (ö. 273/887), Ahmed b. Âsım el-Abb'âdânî'den, onun Beşîr b. Meymûn'den onun Eş'as b. Sevvâr'dan onun İbn Sîrîn'den ve onun da Huzeyfe'den naklettiğine göre Hz. Resûlullâh (sav.) şöyle buyurmuştur:

*"Dini ilimleri âlimlere karşı böbürlenerek övünme vesilesi yapmak veya onunla cahillerle münakaşa etmek ya da toplumun tevaccühünü kendinize çevirmek için öğrenmeyiniz. Kim böyle yaparsa o kimse cehennemdedir."*¹³⁵

¹²⁷ Yukarıda yer verdiğimiz hadislerde geçen dua kelimesi pek çok hadiste yer almaktadır. Duâ ile ilgili hadisler için bkz. Wensinck, "deâ", *el-Mu'cemu'l-Mufehres li Elfâzi'l-Hadîsi'n-Nebevî*, 2/137 vd.

¹²⁸ Abdalbaki, "deâ", *el-Mu'cemu'l-Mufehres li Elfâzi'l-Kur'ani'l-Kerim*, 497 vd.

¹²⁹ el-Furkân 25/77.

¹³⁰ Celal Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur'ân Tefsiri*, (İzmir: Anadolu Yayınları, 1991), 8/4348.

¹³¹ Süleyman Ateş, *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri*, (İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, tsz.), 6/273.

¹³² el-Mü'min 40/60.

¹³³ Ayrıca bkz. el-Bakara 2/186.

¹³⁴ et-Taberî, *Camîu'l-Beyân an Te'vîli Ayi'l-Kur'ân*, 24/95 vd; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî el-Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, thk. Abdurrezzak el-Mehdî, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-Arabî, 2006), 15/286 vd; Ebu'l-Fidâ İsmâîl b. Kesîr, *Tefsîru'l-kur'âni'l-Azîm*, (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1969), 4/77 vd; Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur'ân Tefsiri*, 10/5358 vd; Ateş, *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri*, 8/91;

¹³⁵ İbn. Mâce, "Mukaddime", 23 (No.259).

Bu hadisin senedinde İbn Mâce'yle beraber toplam altı râvi vardır. Tam adı Ebû Sâlih Ahmed b. Âsım b. Anbese el-Abb'âdânî'dir. Sadûk vasfına sahiptir ve Bağdat'ta yaşamıştır.¹³⁶ Beşîr b. Meymûn eş-Şekarî el-Basrî, sadûktur.¹³⁷ Eşas b. Sevvâr el-Kindî, Ahvâz kadılığı yapmış zayıf bir râvidir.¹³⁸ Ebû Bekr b. Ebî Amre Muhammed b. Sîrîn el-Basrî, sikâ, sebt ve âbid bir râvidir.¹³⁹ Bununla beraber yine İbn Mâce'nin "*Sünen*" adlı eserinde anlam itibariyle benzer hadisler rivâyet edilmiştir. Ancak bu hadislerin sahâbî râvileri farklıdır. Örneğin, İbn Mâce'nin yine aynı bölümünde bu konuyla ilgili nakledilen hadislerden birinin sahâbî râvisi, Abdullah b. Ömer,¹⁴⁰ ikinci hadisin sahâbî râvisi, Câbir b. Abdillâh¹⁴¹ ve üçüncü hadisin sahaâbî râvisi ise Ebû Hureyre'dir.¹⁴²

Bu hadiste İslâm inanç ve ahlakının çok önemli üç noktasına işaret edilmektedir. Birincisi, dini ilimler idraki kıt, anlayışı kısır, aklı zayıf ve cahil kişilerle münakaşa ve mücadele etmek için öğrenilmemelidir. İkincisi, ilim, nefsine tabi olup kendini üstün göstererek din âlimlerinin karşısına çıkıp ilmiyle iftihar etmek, gururlanmak, böbürlenmek, övünmek ve kibirlenmek için de kullanılmamalıdır. Üçüncüsü ise, ilmi talep eden kişi, bu çabasını toplumun itibar ve teveccühünü kazanmak, toplumun saygısına, kadr-ü kıymetine mazhar olmak, varılan meclislerde en üst köşeye geçmek, halkı hizmetçi gibi kullanmak ve dünya malını toplamak için de kullanmamalıdır. İlmî istismar edip menfur emellerine kavuşmak için basamak yapmak, İslâm dini açısından yasaklanmıştır. Böyle bir tavır, İslâm ahlakıyla bağdaşmamaktadır. Netice itibariyle bu ve benzeri hadisler, basit ve süfli emeller için İslâmî ilimlerden beslenmesinin yasak olduğunu, böyle bir maksatla ilim talep eden kimselerin mükâfat alması şöyle dursun, ilmin yüceliği ile bağdaşmayan kötü niyet ve davranışı yüzünden geçici de olsa cehennem ateşinde cezasını çekmeye müstahak olduğunu bildirmektedir.¹⁴³ İslâm inanç esaslarına göre her şey Allah rızası için yapıldığından dolayı ilim de sadece O'nun rızası için öğrenilmeli, yaşanmalı ve anlatılmalıdır.

Sonuç

Hiz. Muhammed (sav.), 23 yıllık peygamberlik süresi boyunca insanları hep adalete, şefkate, merhamete, tevazua, hoş görüye, saygıya, sevgiye, güvene ve güzel ahlaka davet etmiştir. Sahâbe, onun bu insanî, ahlakî ve İslâmî, erdemlerin hayata geçirilmesinde en büyük desteği vermiştir. Sahâbîler, hayatlarını İslâmî davete adanmış, büyük fedakârlıklar göstermiş ve Hiz. Peygamber'in (sav.) vefatından sonra pek çok yerin fethedilmesine vesile olmuşlardır. Bu konuda büyük başarılar elde eden sahâbîlerden biri de Huzeyfe b. Yemân'dır. O, Bedir gazvesi dışında, diğer tüm savaşlarda Hiz. Peygamber'in (sav.) yanında yer almış ve kendisine verilen tüm görevleri başarıyla yerine getirmiştir. Hiz. Peygamber'in (sav.) sırdaşı olan Huzeyfe b. Yemân, zahit, kanaatkâr, takvâ sahibi, ibadete ve cihada önem veren bir sahâbîydi. Medâin'e vali olarak görevlendirilen Huzeyfe b. Yemân, görev yaptığı süre içerisinde şehri yeniden imar etmiş ve bu başarısı nedeniyle de Azerbaycan'ı fethetmekle görevlendirmiştir. Önemli bir geçiş güzergâhı üzerinde bulunan Azerbaycan, coğrafi yapısı itibarıyla stratejik bir öneme sahiptir. Müslümanlar açısından Orta Asya'ya açılan bir kapı niteliğinde idi.

¹³⁶ İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, I/36.

¹³⁷ İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, I/111.

¹³⁸ İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, I/90.

¹³⁹ İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, II/178 vd.

¹⁴⁰ İbn Mâce, "*Mukaddime*", 23 (No. 253).

¹⁴¹ İbn Mâce, "*Mukaddime*", 23 (No. 254).

¹⁴² İbn Mâce, "*Mukaddime*", 23 (No. 260).

¹⁴³ Haydar Hatipoğlu, *Sünen-i İbn Mâce Tercemesi ve Şerhi*, (İstanbul: Kahraman Yayınları, 2012), 1/419.

Dolayısıyla oranın fethi, önem arz etmekteydi. Huzeyfe b. Yemân, burayı fethetmiş ve buranın ilk sahâbî valisi olarak görev yapmıştır. Huzeyfe b. Yemân, Azerbaycan ve Ermenistan seferine katılan askerler arasında kıraat farklılıkları nedeniyle şiddetli tartışmalar yaşandığını görünce büyük bir endişeye kapılmış ve durumu Hz. Osman'a bildirmiştir. O da Zeyd b. Sabit başkanlığında bir heyet görevlendirmiş ve onlarda Kureyş lehçesini esas alarak Kur'an-ı Kerim nüshalarını çoğaltmışlardır. Hz. Osman çoğaltılan bu nüshaları o günkü İslâm merkezlerine göndermiştir. Derin bir Kur'an-ı Kerim, hadis ve fıkıh bilgisine sahip olan Huzeyfe, çeşitli konularla ilgili 225 hadis nakletmiştir. Bunlar, daha çok sosyal hayat ve İslâm ahlakı ile ilgilidir. Hz. Peygamber'den (sav.) duyamadığı hadisleri ise Hz. Ömer'den rivâyet etmiştir. Hadis rivâyeti konusunda çok hassas olan Huzeyfe, aynı zamanda kendisinden çok sayıda hadis rivâyet edilmesiyle de tanınmıştır. Başta Hz. Ömer, Hz. Ali, Cabir b. Abdullah, Cündüb b. Abdullah el-Beceli, Abdullah b. Yezîd el-Hatmî ve Ebû Tufeyl olmak üzere daha pek çok sahâbî ondan hadis nakletmiştir. Bu çalışmamızda, Buhârî, Müslim, Ebû Davud, Tirmizî ve İbn Mâce'den muhtelif konularla ilgili yedi hadis üzerinde durduk. Senetlerde geçen râvilere yer verdik. Ayrıca hadis metinlerini çeşitli şerh kaynaklarından istifade ederek değerlendirmeye çalıştık. Ancak Huzeyfe b. Yemân'ın naklettiği hadisler konu itibariyle çok geniş bir çerçeveye sahiptir. Dolayısıyla pek çok yönden çalışmayı gerektirmektedir.

Kaynakça

- Abdulgazi, Muhammed Fuad. *el-Mu'cemu'l-Mufehres li Elfazi'l-Kur'ani'l-Kerim*. thk. Muhammed Said el-Lahhâm. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2012.
- Ahterî, Mustafa b. Şemsuddin el-Karahisârî. *Ahterî Kebîr*. Dersaadet: 1310.
- Akalın, Şükrü Halûk vdğ. *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011.
- Amidî, Ebu'l-Hasan Seyfuddin. *el-İhkam fi Usuli'l-Ahkâm*. thk. Abdurrazzâk Afîfî, Beyrut: el-Mektebetu'l-İslâmî, tsz.
- Akdemir, Salih. *Cumhuriyet Dönemi Kur'an Tercümeleri*. Ankara: Akaid Yayıncılık, 1989.
- Ateş, Süleyman. *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, tsz.
- Aynî, Bedruddin Ebû Muhammed Mahmud b. Ahmed. *Umdetu'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2002.
- A'zâmi, Muhammed Mustafa. *Küttâbü'n-Nebî*. Dirâseti'l-İslâmî, 1405.
- Azîmâbâdî, Ebû Abdurrahmân Şerefi'l-Hak Muhammed Eşref es-Sadîkî. *Avnü'l-Ma'bûd Şerhu Süneni Ebî Dâvûd*. Dimaşk: Darü'l-Feyhâi, 2013.
- Baktır, Mustafa. *İslam Hukukunda Zaruret Hali*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1981.
- Belâzûrî, Ebû'l-Hasen Ahmed b. Yahya. *Fütûhu'l-Büldân*. trc. Mustafa Fayda. İstanbul: Siyer Yayınları, 2013.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail b. İbrahim b. el-Muğire. *el-Câmiu's-Sahih*. Beyrut: Darü'lhyâi't-Turâsi'l-Arabî, tsz.
- Başaran, Selman. "Huzeyfe b. Yemân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/434-435. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998.
- Buniyatov, Ziya Musa. "Azerbaycan". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/317-322, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991

- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Usûlü*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010.
- Demirci, Mustafa. “Sevâd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009, 36/576-578,
- Duman, Ali. “sadaka”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2008, 35/383-384.
- Cilâcı, Osman. “Dua”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994, 9/529-530.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eşas es-Sicistânî el-Ezdî. *Sünenü Ebî Dâvûd*. thk. Muhammed Muhtiddin Abdülhamid. İstanbul: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, tsz.
- Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdillâh el-İsfahânî. *Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtu'l-Asfiyâ*, thk. Saîd b. Saîdu'd-Dîn Halîl el-İskendrânî, Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, 2001.
- Ebû Zehra. Muhammed, *Kur'an Nizamı*. trc. Ali Arslan. İstanbul: Kazdal Yayınevi, 1969.
- Efendioğlu, Mehmet “sahâbe”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2008, 35/491-500.
- Emin, Ahmed, *Fecrü'l-İslâm*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2009.
- Eskicioğlu, Osman. *İslam Hukuku Açısından Hukuk ve İnsan Hakları*. İzmir: Anadolu Matbaacılık, 1996.
- Fayda, Mustafa. “Ömer”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007, 34/44-51.
- Gazzalî, Ebû Hamid Muhammed b. Muhammed. *el-Mustasfa*. thk. Nâcî es-Süveyd. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2009.
- Gürânî, Şemsuddin Ahmed b. İsmail b. Osman b. Muhammed. “*el-Kevserü'l-Cârî ilâ RiyâdiEhâdîsi'l-Buhârî*”. thk. Ahmed İzzuİnâye. Beyrut: Dâruİhyâi't-Turâsî'l-Arabî, 2008.
- Halil b. Ahmed, el-Ferâhîdî. *Kitabu'l-Ayn*. thk. Abdulhamid Hendâvî. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2003.
- Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbuddin Yakut b. Abdillâh er-Rûmî el-Bağdâdî. *Mu'cemu'l-Buldan*. thk. Salahuddin el-Hevârî. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2014.
- Hatipoğlu, Haydar, *Sünen-i İbn Mâce Tercemesi ve Şerhi*. İstanbul: Kahraman Yayınları, 2012.
- Heysemî, Nureddin Ali b. Ebî Bekr, *Mecmeu'z-Zevâid ve Menbeu'l-Fevâid*. Beyrut: 1994.
- Humeydî, Ebû Bekr Abdullâh b. Ez-Zübeyr b. İsa. *el-Müsned*. nşr. Habiburrahman el-A'zamî. Beyrut: 1382.
- İbn Hacer, Ahmed b. Ali. *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2005.
- İbn Hacer, Şihâbuddîn Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî. *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2010.
- İbn Hacer, Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî. *Tehzîbu't-Tehzîb*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1994.

- Şihâbuddîn Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî. *Takrîbu't-Tehzîb*. thk. Halîl Me'mûn Şîhâ, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2001.
- İbn Hanbel, Ahmed. *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*. thk. es-Seyyid Ebû'l-Meâtî en-Nûrî vdğ. Beyrut: Âlemu'l-Kutub, 1998.
- İbnu'l-Esîr, İzzuddin Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Abdilkerîm b. Esîr. *Üsdü'l-Ğâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*, thk. Ali Muhammed Muavvaz ve Adil Ahmed Abdülmevcud. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2016.
- İbnu'l-Esîr, Mecdüddin Ebû's-Sâdât el-Mübârek b. Muhammed el-Cezerî. *en-Nihâye fî Ğarîbi'l-Hadîs ve'l-Eser*. thk. Halil b. Me'mûn Şeyhâ, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2011.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fida İsmail. *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Azîm*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1969.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fida İsmail. *el-Bidâye ve'n-Nihâye*. Beyrut: 1977.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim. *el-Maârif*. Kahire: 1969.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid el-Kazvînî. *Sünen*. Mısır: İsa el-Bâbî el-Halebî ve Şurekâuh, tsz.
- İbn Manzûr, Cemaluddin Muhammed b. Mukerrem. *Lisânu'l-Arab*. Beyrut: Dâru Sadr, 2014.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed. *et-Tabakâtü'l-Kübra*. Beyrut: Dâru Sadr, 2014.
- İbrahim, Muhammed Ali. *Huzeyfetü'bnü'l-Yemân Emînu Sırrı Rasûlillah*. Dimeşk 1996.
- İsfahânî, Hüseyin b. Muhammed er-Rağî b. "selime". *Müfredâtu Elfâzi'l-Kur'an*. thk. Safvân Adnân Dâvûdî, Dimaşk: Dâru'l-Kalem, 2011.
- Karakaş, Ali. "Sahabe Döneminde Hadis Tenkidi". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. cilt: 12/66/ (2019), 1327-1343.
- Kanar, Mehmet. "ma'rûf". *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*. İstanbul: Derin Yayınları, 2003.
- Kastalanî, Şehâbuddin Ebu'l-Abbas Ahmed b. Muhammed. *İrşâdu's-Sârîli Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2012.
- Kazak, Nesibe. "Huzeyfe b. Yemân ve Peygamber Efendi'mizden Öğrendiği Özel Bilgilerle İlgili Rivayetlerin Değerlendirilmesi". Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009.
- Kırca, Celal. "ma'ruf". *İslâmî Kavramlar*. Ankara: Sema Yazar Gençlik Vakfı Yayınları, 1997.
- Kirmanî, Şemsuddin Muhammed b. Yusuf b. Ali b. Said. *Şerhu'l-Kirmânî alâ Sahîhi'l-Buhârî*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2010.
- Koçyiğit, Talat, *Hadis Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Rehber Yayıncılık, 1992.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî. *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*. thk. Abdurrezzak el-Mehdî, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-Arabî, 2006.
- Luvîs, Ma'lûf el-Yesûî. "berre". *el-Muncid fî'l-Luğati ve'l-A'lâm*. Beyrut: Dâru'l-Meşrik, 1986.
- Ma'mer b. Râşid. *el-Câmi'*. thk: Habiburrahman el-A'zamî, Beyrut: tsz.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyn b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâbûrî. *Sahihu Müslim*. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1998.

- Nevevî, Ebû Zekeriyya Yahyâ b. Şeref en-Neveî ed-Dımeşkî. *Tehzîbu'l-Esmâ ve'l-Luğât*. thk. Âbde Âlî Kûşk. Dımeşk: Dâru'l-Feyhâ, 2006.
- Nevevî, Muhyiddin Ebû Zekeriyya Yahya b. Şeref. *el-Minhâc Şerhu Sahîhi'l-Müslimi'bni'l Haccâc*. thk. Rıdvan Câmi' Rıdvân. Kahire: el-Mektebetu's-Sakâfî li'n-Neşri ve't - Tevzî', 2001
- Özcan, İbrahim. *"Huzeyfe b. Yemân Hayatı, Şahsiyeti ve İlk İslam Toplumundaki Yeri"*. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.
- Rafî, Ahmed Fidai. *Companions of The Holy Prophet (s.a.w.)*. Yeni Delhi: tsz.
- Sâbûnî, Muhammed Ali. *eş-Şerhu'l-Muyesser li Sahîhi'l-Buhârî el-Musemma ed-Dureru ve'l-Leâlî bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. Beyrut: el-Mektebetu'l-Asriyye, 2014.
- Sâbûnî, Muhammed Ali. *Fethu İlâhi'l-Mun'im fî Şerhi Sahîhi Müslim*. Ankara: Kalkan Matbaacılık, tsz.
- Seâlibî, Ebû Mansûr Abdülmelik b. Muhammed b. İsmail. *Gureru Ahbârî'l-Mulûki Fars ve Siyerihim*. nşr, H. Zotenberg, Paris: 1900.
- Selimli, Goşgar. *Hicri I-IX Asırlarda Azerbaycanlı Muhaddisler*, İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005.
- Şâtıbî, Ebûlîshâk İbrahim b. Musa b. Muhammed el-Gırnâtî. *el-Muvafekat fî Usulî's-Şeria*. thk. Abdullah Derrâz. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2010.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Camîu'l-Beyân an Te'vîli Ayî'l-Kur'ân*. thk. Mahmud Şakir, Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2013.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Târîhu-l-Ümem ve'l-Mülûk*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2012
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa. *Sunenu't-Tirmizî*. thk. Ahmed Muhammed Şakir. Kahire: Matbaatu Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1937.
- Togan, A. Zeki Velidi. *"Azerbaycan". İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1979, 2/91-118.
- Wensinck, Arent Jan. *el-Mu'cemu'l-Mufehres li Elfâzi'l-Hadîsi'n-Nebevî*, Leydın: Mektebetu Bril, 1936.
- Yazıcı, Tahsin. *"Merzübân". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2004, 29/255-256.
- Yıldırım, Celal. *İlmin Işığında Asrın Kur'ân Tefsiri*. İzmir: Anadolu Yayınları, 1991.
- Yıldız, Hakkı Dursun. *"Arabistan", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991, 3/ 248-258.
- Zehebî, Şemsuddin Muhammed b. Ahmed b. Osman. *SiyeruA'lâmi'n-Nubelâ*. Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 2014.
- Zettersteen, K. V. *"Ömer". İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1964, 9/464-465.
- <https://tr.wikipedia.org/wiki/Ate%C5%9Fgede>, Erişim tarihi: 30 Mayıs 2025.